

Üretim, Tüketim ve Pazarlama Yönleriyle Geçmişten Günümüze Dünya Kırmızı Et Piyasasında Türkiye'nin Yeri

Turkey's Place in the World Red Meat Market from Past to Present in Terms of Production, Consumption and Marketing

ÖZET

Dünya nüfusunun sürekli artışına paralel bir şekilde artan gıda talebi sorunu güncelliğini korumaktadır. İklimsel değişiklikler, doğal kaynakların hızlı tüketimi, tüketici davranışlarındaki değişiklikler ile birlikte küresel diyetin radikal değişimler geçirmesine neden olmuştur. Gıda sistemlerinin sürdürülebilir ve verimli bir yapıya dönüştürülmesi özellikle kırmızı etin daha fazla araştırılmasını gerektirmiştir. Dünyada 2020 yılı itibarı ile çoğunluğu domuz (%54) ve sığır (%34) eti olmak üzere yaklaşık 198 milyon ton kırmızı et üretimi gerçekleşmiştir. Ancak kırmızı et üretim alanları ile tüketim alanları arasında önemli ölçüde mekânsal eşitsizlikler söz konusudur. Dolayısıyla hayvan sayısı, üretim potansiyeli ve nüfus miktarının yanında ülkelerin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesi, kalkınmayla beraber değişen diyet türü ve beslenme alışkanlıkları et tüketim miktarı ile bu tüketimin mekâna göre değişimi üzerinde etkilidir. Kişi başına düşen kırmızı et miktarında dünya ortalaması 26 kg/yıl iken Amerika, Avrupa ve Okyanusya gibi gelişmiş alanlarda 60 kg'ın üzerine çıkabilmekte veya Asya'nın bazı bölgeleri ile Afrika'da 10 kg'ın altına düşebilmektedir. Türkiye'de ise bu tüketim miktarı 18 kg şeklinde olup dünya ortalamasının ve gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Türkiye'de 2020 yılında yaklaşık 1,1 milyon ton kırmızı et üretimi gerçekleşmiş, bunun yanında 6,3 milyon \$ değerinde 1291 ton ihraç ve 4,2 milyon \$ değerinde 937 ton kırmızı et ithal etmiştir. Türkiye'nin kırmızı et ticaretinde özellikle Asya ve Avrupa ülkeleri önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada FAO, OECD ve TÜİK verilerinden faydalanılarak Türkiye'nin dünyadaki kırmızı et piyasasındaki yerine üretim, tüketim ve pazarlama yönleriyle vurgu yapılarak söz konusu parametrelerin zamansal değişim ve mekânsal dağılışı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırmızı Et, Üretim, Tüketim, Pazarlama

ABSTRACT

The problem of increasing food demand in parallel with the continuous increase in the world population remains current. Climatic changes, rapid consumption of natural resources, and changes in consumer behavior globally have led to radical changes in the global diet. Transforming food systems into a sustainable and efficient structure especially red meat required more research. As of 2020, approximately 198 million tons of red meat has been produced in the world, mostly pork (54%) and beef (34%). However, there are significant spatial inequalities between red meat production areas and consumption areas. Therefore, in addition to the number of animals, production potential and population, the socioeconomic development level of the countries, the diet type and nutritional habits that change with development are effective on the amount of meat consumption and the variation of this consumption according to the place. While the world average of per capita red meat is 26 kg/year, it can exceed 60 kg in developed areas such as America, Europe and Oceania, or it may drop below 10 kg in some parts of Asia and Africa. In Turkey, this consumption amount is 18 kg, which is behind the world average and developed countries. Turkey, produced approximately 1.1 million tons of red meat in 2020, exported 1291 tons worth \$6.3 million and imported 937 tons of red meat worth \$4.2 million. In this study, using the data of FAO, OECD and TUIK, the place of Turkey in the red meat market in the world is emphasized in terms of production, consumption and marketing, and the temporal change and spatial distribution of these parameters is discussed.

Keywords: Red Meat, Production, Consumption, Marketing

GİRİŞ

İnsanların avcılık ve toplayıcılığı bırakarak çiftçi olmaya başlaması küresel değişim sürecinde bir dönüm noktası olmuştur. İlk buğdayın ekilmesi veya ilk hayvanın evcilleştirilmesi ile birlikte yiyeceği aramak veya avlanmak yerini bazı hayvanların evcilleştirmesine, çoğaltılmasına ve bitkilerin kültüre alınarak üretime geçilmesine bırakmıştır. Bu nedenle günümüzün kültürel yapısından beslenme alışkanlıklarına kadar her yönü üzerinde belirleyici olan bu değişime Neolitik Devrim denilmektedir. De Blij'e (1993, s. 57) göre bu değişim, yani Neolitik Devrim; kim olduğumuz ve bugün nasıl yaşadığımız üzerindeki etkisi düşünüldüğünde birçok bakımdan insanlık tarihinin en büyük devrimidir. Ancak aynı araştırmacıya göre, avcı toplayıcı toplumdaki üreten topluma geçiş süreci her yerde aynı zamanda gerçekleşmemiş ve çiftçiliğe geçiş süreci çoğu yerde binlerce yıl sürmüş iken kimi alanlarda nerdeyse türümüz kadar eskiye dayanmaktadır. Ancak, tarımsal kökenlerin dağılışı her ne kadar bölgesel olsa da çiftçiliğe

Numan Ertaş¹

How to Cite This Article

Ertaş, N. (2023). "Üretim, Tüketim ve Pazarlama Yönleriyle Geçmişten Günümüze Dünya Kırmızı Et Piyasasında Türkiye'nin Yeri", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:8, Issue:46; pp:2191-2214. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.68178>

Arrival: 04 December 2022

Published: 28 February 2023

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD. Van, Türkiye

geçişin küresel bir süreç olduğunu unutmamak gerekmektedir. 10 bin yıl önce “tarım toplumu” olarak tanımlanabilecek çok az toplum vardı ve 5 bin yıl önce dünya nüfusunun büyük bir kısmı, farklı bölgelerde farklı kombinasyonlarda çok çeşitli mahsul ve hayvanları kullanan çiftçilerden oluşmaktaydı. Günümüzde ise avcılık ve toplayıcılık şeklindeki arayışların yerini modern tarım ve hayvancılık sistemleri almış ve dünyanın farklı yerlerinde söz konusu ilk çiftçiler tarafından evcilleştirilen nispeten sınırlı hayvan yelpazesi dünya nüfusunun neredeyse tamamını beslemektedir. Dolayısıyla yaklaşık 10-12 bin yıl önce başlayan tarım içerikli diyet değişikliği insan beslenmesinin et odaklı olmasıyla sonuçlanmıştır.

Birkaç milyon yıldır gezegeni işgal eden insan, üretim safhasına geçene kadar avcı, toplayıcı, leşçi, balıkçı gibi farklı roller üstlenerek gıda malzemesi elde etmeye çalışmıştır (De Blij, 1993, s. 57). Bunun yanında ilk hominid türlerinin beslenmesinde hayvansal gıdalar yer almaktaydı ancak çoğunlukla meyve, tohum, çimen ve yumru gibi bitkilerle de desteklenmekteydi. İnsanlığın avcı-toplayıcı toplumdaki tarımcı topluma dönüşümüne eşlik eden arkeolojik kanıtlar ve paleontolojik araştırmalar; daha büyük miktarlarda hayvansal besinlerin veya proteinlerin beslenmede yer edinmesinin en erken Homo ile başladığını ifade etmektedir. Söz konusu araştırmalarda Homo Habilis’in avlanma ile elde ettiği etten çok, leş etiyle (scavenging) beslendiği buna karşın Homo Erectus’un hayvansal protein sağlamada daha çok avlanma yöntemini kullandığı belirtilmektedir (Leonard ve ark., 2007). Hatta Mithen (1996, s. 110); 2 ile 1,5 milyon yıl öncesine ait olan arkeolojik kazılardan elde edilen ve taşlarla karışmış olan hayvan kemiklerinden ve kalorifik tüketim ile ölçülen beyin büyüklüğünden yola çıkarak Homo Habilis’in daha çok et tükettiği sonucuna varmıştır. İlk insanlardan modern insana kadar et temin etme şekli ve etin tüketim miktarı farklı parametrelere göre oldukça değişiklik göstermesine rağmen et, insan diyetinin en önemli ve baskın bileşenini oluşturmuş ve oluşturmaya devam etmektedir. Dolayısıyla günümüze gelinceye kadar farklı süreçlerden geçilse de hayvan eti insanın var oluşu ile birlikte farklı şekillerde beslenmede yer edinmiştir. Hayvansal kaynaklı gıdaların insan beslenmesindeki kullanımı aslında karmaşık bir yapıya ve oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Larsen (2003, s. 3893) bu uzun geçmişin en az milyon yıl öncesine dayandığını ve söz konusu tüketim modelinin dört zaman diliminde ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu dönemlerden birincisi; fırsatçı avlanma (opportunistic hunting) ve leşçiliktir (scavenging). Bu şekilde elde edilen et çoğunlukla önceden avlanmış hayvanlara aittir. İkincisi; muhtemelen 2 milyon yıl önce başlayan tam ölçekli avcılık, üçüncüsü; 10 bin yıl önce başlayan ve hayvan ile bitkilerin dahil olduğu evcilleştirilmiş gıda kaynaklarına geçişi kapsamaktadır. Sonuncu zaman dilimi ise özellikle ikinci dünya savaşından sağlığa zararlı yağ asidi bileşimlerine sahip olan hayvan dokularına olan bağımlılık şeklindedir. Netice itibarı ile insanın beslenmesinde çoğu zaman ikame edilmeyecek kadar önemli bir role sahip olan et; ilk etapta hayvan taklidinden ibaret olan leş etinin toplanması, avcılık yöntemiyle özellikle kütle olarak uygun hayvanın avlanması ve daha sonra belirli hayvanların evcilleştirilmesi gibi süreçlerden geçerek günümüzde modern tekniklerle ve sürdürülebilir yöntemlerle üretim safhasına geçilmiştir.

İnsanlar hem bitkileri hem de hayvanları yemek için evrimleşmiştir. Ancak hayvan bazlı kaynaklar, bitki bazlı protein kaynaklarıyla karşılaştırıldığında insan beslenme ihtiyaçlarını daha yakından karşılayan daha yoğun ve önemli ölçüde daha fazla biyoyararlılık formlarına sahiptir. Yüksek kaliteli protein kaynağı olan hayvansal ürünler, dünya protein oranının %43’ünü ve kalori oranının da %18’ini oluşturmaktadır. Söz konusu hayvansal ürünlerin (et, süt, yumurta) içinde özellikle et tarih boyunca insan beslenmesinde oldukça özel bir öneme sahip olmuştur. Burada et hem diğer hayvansal ürünlerle hem de bitkisel ürünlerle kıyaslandığında beslenme açısından önemli farklara konu olmaktadır. Enerji ve proteinin kıt olduğu bir ortamda evrimleştiğimiz sebebiyle etin doğuştan tercih edildiği ifade edilmektedir. Nitekim modern insan da eti hem enerji açısından yoğun olması hem de protein bakımından zengin olması sebebiyle tüketmektedir. Aslında kırmızı et, bitki bazlı gıdalarda daha az bulunan temel mikro besinleri sağlaması sebebiyle proteinden fazlasını oluşturmaktadır. Nitekim kırmızı et esansiyel aminoasitler, yağ asitleri, çinko, vitaminler (B3, B12, A ve D vitaminleri) ve mineraller (selenyum, demir ve çinko) gibi önemli besin ve enerji kaynağıdır. Dolayısıyla proteinler başta olmak üzere birçok besin ihtiyacının giderilmesinde hayvansal ürünler etkin bir rol oynamaktadır. Bunun yanında dünyanın protein ihtiyacı, nüfus artışı ve talep doğrultusunda sürekli artmakta olup ivedi çözüm bekleyen bir sorun ve tartışmaların odağı haline gelmiştir. Dünyanın 21. yüzyıl protein ihtiyaçlarını artan nüfus, değişen iklim ve azalan kaynaklarla birlikte güvenli ve çevresel açıdan sürdürülebilir yollarla sağlamanın güç olacağı kanaati hakimdir (Taşçı, 2002, Baltic & Boskovic, 2015, Godfray, 2019, Tarawali, 2019).

FAO’nun 2019 yılı verilerine göre dünyadaki proteinin %43’ünü kırmızı et, %42’sini süt ve süt ürünleri, %15’ini yumurta oluşturmaktadır. Kırmızı etin tüketilen protein miktarı içindeki oranı ise kıtaların veya ülkelerin sosyo ekonomik yapıları ile tüketim tercihlerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla kırmızı etin tüketilen toplam proteinin (kırmızı et, süt, yumurta) içindeki oran, et tüketiminin oldukça fazla olduğu Güney Amerika’da %52’yi aşırken, Okyanusya ve Afrika’da %48, Kuzey Amerika’da %45, Asya’da %42, Avrupa’da %39 ve dünya ortalamasının çok altında olan Türkiye’de ise %26 dolaylarındadır. Ancak burada Avrupa ve Afrika’nın oranları yanıltıcı olmamalıdır. Nitekim Avrupa’da kişi başına düşen günlük protein miktarı (*g/capita/day*) yaklaşık 40 gr/gün iken Afrika’da sadece 7,3 gr/gün şeklindedir. Ancak Avrupa’nın farkı protein ihtiyacının çoğunluğu (%51) süt ve süt ürünlerinden karşılanmaktadır. Dünyada en yüksek protein tüketicisi yaklaşık 48 gr/gün ile Kuzey Amerika’dır ve dünya ortalamasının (20,5 gr) iki katından daha fazla tüketime sahiptir. Kuzey Amerika’yı Okyanusya (33 gr/gün),

Güney Amerika (30 gr/gün) ve Asya (18 gr/gün) takip etmektedir. Türkiye’de ise tüketim miktarı 30,5 gr/gün şeklindedir. Aslında Türkiye protein alımı bakımından süt ürünleri haricinde Asya’ya oldukça benzer bir profile sahiptir ve et ile yumurtadan alınan protein miktarı neredeyse aynıdır. Ancak Asya’da süt ve süt ürünlerinden alınan protein miktarı yaklaşık 7 gr/gün iken Türkiye’de bu değer yaklaşık 20 gr/gün şeklindedir. Netice itibari ile hayvansal protein tüketimindeki mekânsal eşitsizlikler burada çok daha net görülebilmektedir. Bunun yanında hayvansal protein tüketiminin nispeten sınırlı olduğu gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerin özellikle kırsal alanlarında, Tawali’nin (2019, s. 5) de ifade ettiği gibi; gıda ve geçim kaynaklarının, yani hane ekonomilerinin temel dayanağını çoğunlukla hayvancılık oluşturmaktadır. Dolayısıyla birçok ülkede, ilgili temel besinin üreticisi olup tüketim bakımından aynı standartlara sahip olmamak söz konusu mekânsal eşitsizliği net bir şekilde vurgulamaktadır. Yiyeceğin bulunabilirliği genellikle coğrafi bir durumdur (De Blij, 1993, s. 149) ve yerleşik yaşamın coğrafi tutsaklığı (Brunhes, 1920, s. 36) modern dünyada kimi zaman insanın temel gereksinimlere gereğinden uzak kalmasına neden olabilmektedir. De Blij’in (1993) ifadesiyle; küresel anlamda, dünya nüfusunun toplam gıda arzı ile toplam temel ihtiyaçları arasındaki boşluk fiilen daralmış olsa da mevcut kaynakların en çok ihtiyaç duyulan alanlara taşınmasının yeterince organize edilmemiş olması temel besin maddesi tüketiminde belirgin eşitsizliklerin daha da artmasına neden olmuştur.

Özellikle kırmızı etin beslenmedeki yeri ve önemi sürekli tartışılmalı ve nihayetinde insan diyetinde mutlaka olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Hatta Baltic ve Boskovic’in (2015, s. 6-9) ifade ettiği gibi; günümüzde et tüketimi kardiyovasküler hastalıklar, kanser ve diyabet gibi bir dizi hastalıkla ilişkilendirilse de sadece uygun büyüme, gelişme ve sağlığın korunmasında değil, aynı zamanda insan evriminde de önemli bir role sahiptir. Ancak günümüzde kırmızı et ile ilgili tartışmalar sadece beslenmedeki rolü ile sınırlı değildir. Gelişen dünya ve sağlık sistemleri ile birlikte insan sağlığını tehdit eden mikro sebepler ortaya çıkartılmış ve aşırı tüketilen kırmızı etin obezite ve kronik hastalıklarda önemli bir etken olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla kırmızı etin beslenmedeki rolünün tartışması, yerini beslenmedeki miktarına, insan sağlığına etkisine, geçim kaynaklarına ve ekonomik yeterliliğe bırakmıştır. Politik ve ekonomik bir ürün olan kırmızı et aynı zamanda nüfus artışı ve ekolojik tartışmaların da odağındadır. 1998 yılında yapılan bir çalışmada (Cranfield ve ark., 1998) uzun yıllar boyunca politikacıların gündeminin gıdanın güvenliği ve artan nüfusa karşı hayvansal gıda yetersizliği olacağı ve dünyanın nasıl besleneceğinin bir merak konusu olduğu belirtilmektedir. Kırmızı et ile ilgili güncel tartışmalarda; artan nüfus ile birlikte üretilen etin yetersiz kalabileceğine bağlı olarak küresel gıda sistemlerinin bu konuda zorlanacağı ve etin sera gazı kaynağı olması sebebiyle sınırlandırılması gerektiği gibi konular yer almaktadır. Godfray’ın (2019) etin geleceği ile ilgili güncel çalışmasında kırmızı et üretiminin geniş getiren hayvanların (ruminant) sindiriminde metan üretimi nedeniyle özellikle büyük bir sera gazı kaynağı olduğunu hatta antropojenik sera gazı emisyonlarının yaklaşık %15’inin hayvansal üretimden kaynaklandığını belirtmektedir. Aynı çalışmada küresel nüfusun Kuzey Amerika ve Avrupa’daki tipik diyetler kadar et yemesi, çevre ile iklim için anlaşmaya varılan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde kalmasının imkânsız olduğu, dolayısıyla bunun daha fazla toprak ve suyun kullanılması anlamına gelip sera gazı ve diğer kirletici emisyonlara neden olabileceği ifade edilmektedir. Bunun yanında çevre sorunlarının en önemli sebeplerinden birinin hayvancılık olduğunu iddia eden Petrovic ve ark. (2015, s. 235); kırmızı etin birçok gıdadan daha yüksek karbon ayak izine sahip olduğunu ve geniş getiren hayvanlarda enterik fermentasyondan kaynaklanan metan (CH₄) emisyonlarının fazla olduğunu belirtmektedirler. Aynı araştırmacılar tarafından Avrupa’da gıda tüketiminin söz konusu sebeplerden dolayı toplam sera gazı emisyonlarının yaklaşık %30’unu oluşturduğu ifade edilmektedir. Sığır eti üretiminden kaynaklanan sera etkisinin en büyük kısmının, yem bitkilerinin yetiştirildiği ve hasat edildiği arazilerde karbon dioksit (CO₂) emen ağaçların ve bitki örtüsünün kaybindan kaynaklandığı, öte yandan hayvan atıklarının ve hayvanların kendi yediklerini sindirirken saldıkları metan emisyonlarının da bir diğer kaynağı oluşturduğu ifade edilmektedir.

Dünyada et kaynağı olarak çok sayıda hayvan türünden bahsetmek mümkündür. Ancak et kaynağı olarak domuz başta olmak üzere sığır, koyun ve keçi küresel beslenmede önemli bir yere sahiptir. Dünyadaki kırmızı et üretimine kaynak olan hayvan varlığına (2020) bakıldığında çeşitliliğin (büyükbaş, küçükbaş, domuz, tek tırnaklılar, deve-devegiller, kemirgenler ve tavşanlar) oldukça fazla olduğu görülmektedir. FAO’nun 2020 yılı verilerine göre dünyada (kanatlılar, belirsizler ve kuşlar hariç) yaklaşık 5,5 milyar hayvan potansiyeli yer almaktadır. Ancak sayısal üstünlüğü yaklaşık %44 oran ile (2,4 milyar baş) küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır, bunu %32 ile büyükbaş ve %18 ile domuz takip etmektedir. Dolayısıyla söz konusu üç grup toplam hayvan varlığının %94’ünü oluşturmaktadır. Ancak hayvan sayısındaki sıralama söz konusu hayvanların dünya kırmızı et üretimindeki payları dikkate alındığında karkas ağırlığı, verim ve niteliğe bağlı olarak önemli zıtlıklar ortaya çıkmaktadır. Domuz varlığı toplam hayvan varlığının yaklaşık %18’ini, ancak domuz eti toplam kırmızı etin %55’ini oluşturmaktadır. Büyükbaş hayvanlar ise toplam kırmızı etin %36’sını oluşturmaktadır. Dolayısıyla dünyadaki hayvan varlığının yarısına yakınına oluşturan koyun ve keçi, kırmızı etin sadece %7’sini oluşturabilmektedir. Hayvansal üretim talep doğrultusunda şekillenmektedir. Dolayısıyla kültürel unsurlar, mevcut diyet türü ve beslenme alışkanlıklarının yanında nüfusun sürekli bir şekilde artması hayvansal ürün üretiminin de istikrarlı bir şekilde artmasıyla sonuçlanmıştır. Nitekim küresel kırmızı et üretimi son 60 yıl içerisinde yaklaşık dört kat artmış ve söz konusu periyodun başında olduğu gibi bütün zamanlarda öncelikle domuz ve daha sonra da sığır eti çoğunluğu oluşturmuştur. FAO verilerine (2020) göre

Dünyadaki kırmızı et üretiminin yarısına yakını Çin (%27), ABD (%13) ve Brezilya (%7) tarafından üretilmektedir. Türkiye'nin söz konusu üretim içindeki payı sadece %1'dir. Toplam kırmızı et tüketiminde Kuzey Amerika, Avrupa ve Okyanusya kıtaları öne çıkıyorken domuz etinde Çin, sığır etinde Arjantin, manda etinde Nepal, koyun ve keçi etinde Moğolistan öne çıkmaktadır. Dünyanın en büyük kırmızı et ihracatçısı olan ülkeler İspanya, Almanya, Hollanda ve ABD iken en büyük ithalatçıları ise büyük bir farkla Çin başta olmak üzere İtalya, Almanya ve Polonya'dır. Türkiye'nin kırmızı et ihracat ve ithalatındaki payı (%0,01) oldukça düşüktür.

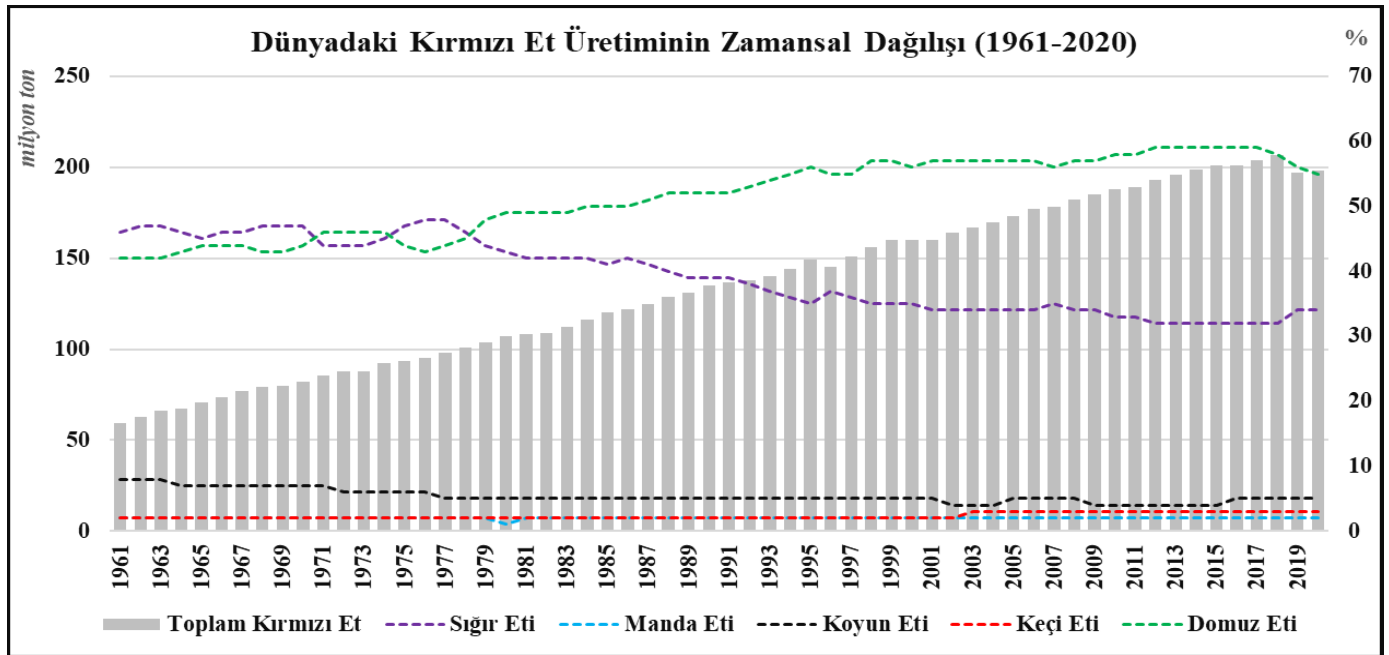
Materyal ve Metot

Bu çalışma, dünya besin ve diyet gündeminde oldukça önemli yer tutan kırmızı etin dünya genelindeki ve Türkiye ölçeğindeki üretim potansiyeli, kişi başına düşen et miktarı ve uluslararası pazarlamadaki yerini belirlemekle birlikte Türkiye'nin bu parametreler içindeki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kaynak olarak kullanılan hayvan çeşidinin fazla olmasına rağmen, kırmızı etin büyük çoğunluğu domuz başta olmak üzere büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. Bu çalışmada domuz eti, büyükbaş eti (*sığır+manda*) ve küçükbaş eti (*koyun+keçi*) dikkate alınmıştır. Türkiye'nin dünyadaki kırmızı et faaliyetleri (üretim, tüketim, pazarlama) içindeki yeri ile dünya geneli, kıtalar ve belirli ülkelerle olan karşılaştırılması üzerinde durulmuştur. Hayvan potansiyeli, kültürel farklılıklar, tüketim alışkanlıkları, ulaşılabilirlik veya satın alabilme gibi kriterler dikkate alınarak Türkiye'nin bu faaliyetlerde dünyanın neresinde olduğunu saptamak çalışmanın amacını oluşturmuştur. Kırmızı et ile ilgili veriler FAO (Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü), OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) ve TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) gibi portallardan elde edilmiş ve bu veriler kapsamında kırmızı et üretimi, 1961 ile 2020 arası olmak üzere 59 yıllık bir periyotta ele alınmıştır. Kırmızı et tüketim miktarı (*food supply quantity= gıda temin miktarı*) kg/kişi/yıl ve ticaret ise \$ (USD) olarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler kapsamında zamansal değişimi gösteren grafikler ile mekânsal dağılışı gösteren harita oluşturulmuştur. Çalışmada yer alan bütün tablo, grafik ve haritalar araştırmacı tarafından üretilmiştir.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KIRMIZI ET ÜRETİMİ

Dünyada 2020 yılı itibari ile yaklaşık 337 milyon ton et üretimi gerçekleşmiştir (FAO). Dünyadaki et üretim kaynakları (hayvan türleri) çeşitli ve fazla olmasına rağmen tavuk eti (%35), domuz eti (%33) ve sığır eti (%20) toplam üretimin neredeyse %90'ını oluşturmaktadır. Dünyada üretilen ve tüketilen etin büyük çoğunluğun monogastrik üretim olması ile beraber etin kırmızı ve beyaz şeklinde ayrı kategorilerde ele alınması gerekmektedir. Nitekim dünyada üretilen etin yaklaşık 134 milyon tonunu yani %40'ını beyaz et (tavuk başta olmak üzere, ördek, kaz, hindi ve bilumum kuşlar) oluşturuyorken %60'ını (203 milyon ton) da kırmızı et oluşturmaktadır. Kırmızı etin kaynağını her ne kadar domuz ile büyükbaş (sığır + manda) ve küçükbaş (koyun + keçi) hayvanlar oluştursa da bunların haricinde çok sayıda hayvandan bahsetmek mümkündür. Diğer etler olarak nitelendirilen bu kategoride; deve, devegiller (*camelids; lapa, alpaka* vs.), at, eşek, katır, tavşan, av hayvanı (*game meat*) ve kemirgenler yer almaktadır. Ancak bu kaynak (hayvan) çeşitliliğine rağmen dünyada üretilen kırmızı etin yarısından fazlası (%54) domuz eti ve %33'ten fazlası da sığır eti olmak üzere toplamın %90'a yakını bu iki et türü oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvan eti sığır veya domuz eti ile kıyaslanamayacak kadar düşük orana sahiptir ki koyun eti kırmızı etin %5'ini ve keçi eti de sadece %3'ünü oluşturmaktadır. Bu sıralama manda eti (%2), av hayvanları eti (%1), çoğunluğu at eti olmak üzere tek tırnaklılar eti %0,5, tavşan eti %0,4 şeklinde devam etmektedir.

Dünyadaki kırmızı et üretim miktarının zamansal değişimi, nüfus miktarı ile paralel yakın bir profil sergilese de iki faktörün önceki yıllara göre değişim oranları farklılık göstermektedir. 1961 yılında 3 milyar dolaylarında olan dünya nüfusu 1970 ve 1980'e gelindiğinde %20 artış oranlarıyla 4,5 milyara yaklaşmıştır. Söz konusu nüfus değişim oranı bir önceki on yıla göre 1990'da %19, 2000'de %15, 2010'da %13 ve 2020 yılında %11'dir. Ancak kırmızı et üretim miktarındaki değişim oranında daha radikal bir değişim profilinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında 1961 yılında dünya genelinde üretilen kırmızı et yaklaşık 60 milyon ton civarında iken bir sonraki döneme (1970) gelindiğinde %38'lik artış oranı ile 82 milyon tonun üzerine çıkmıştır. Ancak 1970'lerden sonra kırmızı et üretim artış oranı bir önceki on yıllık periyoda göre sürekli düşüş göstermiştir. 1980 yılına gelindiğinde dünyada üretilen toplam kırmızı et miktarı %30 oranında artış gösterip 108 milyon tona yaklaşmış ancak sonraki dönemlerde bu artış oranı hızla düşüş göstermiş ve 1990 yılında %26, 2000 yılında %19, 2010 yılında %18 ve 2020 yılında %5'e kadar gerilemiştir. Sonuç itibari ile 1961 yılından günümüze gelindiğinde kişi başına düşen et miktarının arttığını göstermektedir. Nitekim FAO verileri dikkate alınarak yapılan hesaba göre (*toplam et üretimi / toplam nüfus*) 1961 yılında kişi başına düşen et miktarı 19 kg iken günümüzde bu değer yaklaşık 26 kg olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak kişi başına düşen kırmızı et miktarının bu değerlerle ifade edilmesi doğruluktan uzaktır. Nitekim aşağıda detaylandırıldığı gibi kişi başına düşen kırmızı et miktarı birden fazla olguya bağlı olarak farklılık göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu hesap, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olunması amacıyla yapılmıştır.

Grafik 1: Dünyadaki Kırmızı Et Üretiminin Zamansal Değişimi (1961-2020)

Kaynak: FAO (2022) verilerinden faydalanılmıştır.

Nüfus ile kırmızı et arasındaki ilişkide Türkiye, dünyadan oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Aslında nüfus değişim oranında rakamsal farklılıklar olmasına rağmen trendin azalış yönünde olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmaya konu olan tarihsel aralığın ilk yılı olan 1961’de Türkiye nüfusu 28 milyon dolaylarındadır ve 1970’e gelindiğinde nüfus miktarı %24 oranında artarak 35 milyona, 1980’e gelindiğinde %26 oranında artış göstererek yaklaşık 44 milyona çıkmıştır. Ancak söz konusu iki dönemde kırmızı et üretiminde önce (1970) %14’lük bir artış ve sonra da (1980) %-6 oranında bir değişim meydana gelmiştir. Bu da 1970 yılında üretilen 461 bin tonluk kırmızı etin 1980 yılına gelindiğinde 433 bin tona gerilemesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen kaba hesaba göre 1961 yılında Türkiye’de kişi başına düşen kırmızı et miktarı 14 kg iken, 1970’te 13 kg ve 1980’de 10 kg’a düşmüştür. 1980 yılından sonra Türkiye nüfusu önceki yıllarda olduğu gibi sürekli artış gösteriyorken artış oranı gittikçe azalarak 2020 yılına gelindiğinde bir önceki döneme (2010) göre %16’ya kadar gerilemiştir. Ancak kırmızı et üretiminde oldukça dalgalı bir seyir gerçekleşmiştir. 1980 yılında yaklaşık 433 bin ton olan kırmızı et üretimi 1990 yılına gelindiğinde %71 artış göstererek 743 bin tona yaklaşmış ancak 2000 yılına gelindiğinde bu üretim 491 bin tona gerilemiştir. Dolayısıyla söz konusu üretim %-34 oranında değişime uğramıştır. Bu noktada Türkiye’de kişi başına düşen kırmızı et miktarı 1990 yılında 14 kg iken 2000 yılında 8 kg’a kadar düşmüştür. Söz konusu üretim miktarı 2010 yılına gelindiğinde %59 ve 2020 yılına gelindiğinde %37 oranında artış göstererek 1 milyon tonun üzerine çıkmıştır (FAO, 2022).

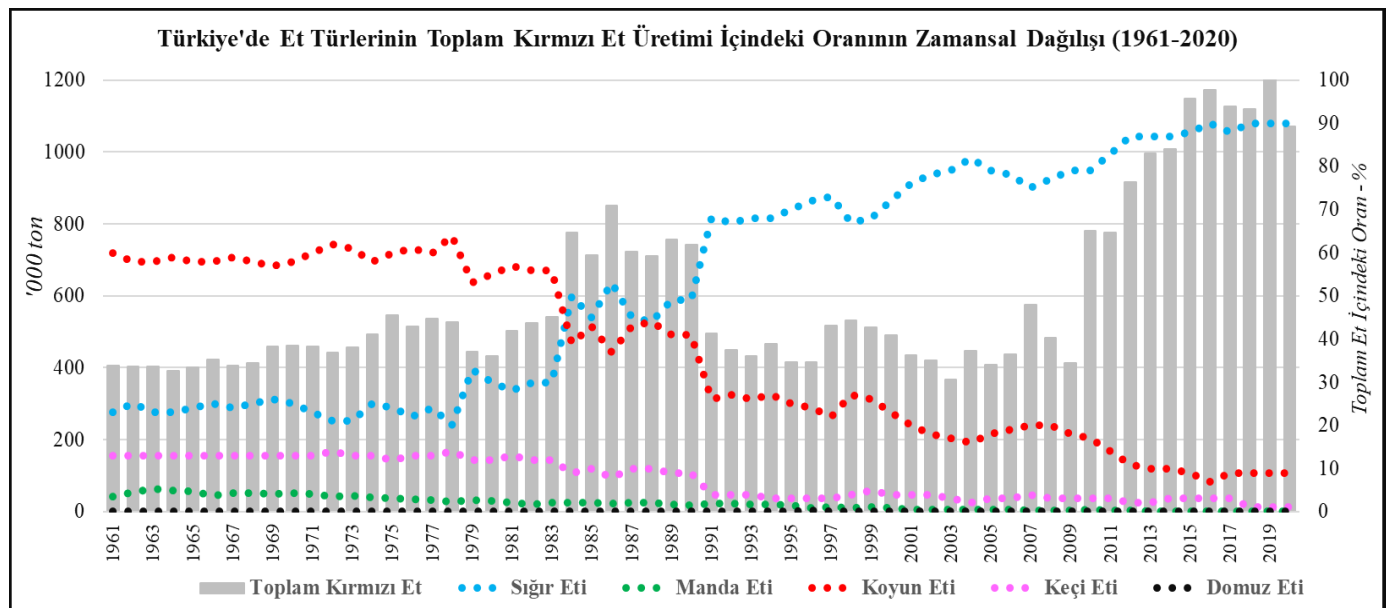
Dünya genelinde mekânsal farklılık göstermekle birlikte en fazla üretilen kırmızı et türü domuz etidir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi 2020 yılında üretilen toplam kırmızı etin %54’ünü oluşturmaktadır. Ancak domuz eti üretiminin yüksek olması günümüz ile sınırlı değildir. 1970’li yılların sonlarına kadar dünyada üretilen etin çoğunluğunu domuz ve sığır oluşturmaya başlanmıştır; bu yıllardan sonra sığır eti gittikçe ikinci planda kalmaya başlamıştır. 1970 yılına kadar kırmızı et üretiminin yaklaşık %60’ını sığır eti oluşturmaya başlanmıştır; 1970 ile 1980 yılları arasında iki et grubunda dalgalanma görülmüş ancak 1980’den hemen önce bu dalgalanma daha istikrarlı bir yapıyla yer değiştirmeye başlamıştır. Nitekim 1970’li yılların sonunda üretilen domuz eti 100 milyon tonun üzerine çıkmış ve toplam kırmızı etin yarısını oluşturmaya başlamıştır. Bu tarihlerden sonra bütün yıllarda domuz eti toplam kırmızı etin yarısından fazlasını oluşturmuş hatta 2010’lu yılların ilk yarısında bu oran %60’a yaklaşmıştır. 1979 itibari ile toplam kırmızı et içinde domuz etinin payı artarken; sığır eti tam aksi yönde azalmaya başlamıştır. Nitekim domuz ve sığır etinin toplam kırmızı etteki paylarının zamansal değişimi manda, koyun ve keçi gibi et gruplarını çok fazla etkilememiştir. Dolayısıyla çoğunlukla domuz ve sığır etinin birbirini yerine ikame edildiği görülmektedir. 2018 yılı itibari ile domuz etinin payı azalmaya ve sığır etinin payı artmaya başlamış olsa da günümüzde domuz eti bu üretimin %54’ünü ve sığır eti de %34’ünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu iki et grubu dışındaki kırmızı et gruplarının oldukça düşük bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Domuz ve sığır etinden sonra en fazla üretilen kırmızı et ise koyun etidir. Ancak 1960’lı ve 1970’li yıllar haricinde koyun eti hiçbir zaman %5’ten fazla bir orana sahip olmamıştır. Manda ve keçi etinin dünya kırmızı et üretimindeki payları 2000’li yıllara kadar hemen hemen eşit düzeyde olmuştur (FAO, 2022) (Grafik1 ve Grafik 2).

Dünyada üretilen toplam kırmızı et türleri içinde her ne kadar domuz eti yarısından daha fazla bir paya sahip olsa da kültürel ve toplumsal koşullar, söz konusu etin üretiminin veya tüketiminin kimi yerlerde kısıtlı olmasına veya hiç olmamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla İslam coğrafyasının bir parçasını oluşturan Türkiye de domuz etinin

kısıtlandırıldığı alanlarından birini oluşturmaktadır. Nitekim Şahin'in (2019) de belirttiği gibi Türkiye'nin mutfak anlayışında ve zirai yapısında pek yer almayan domuz, aynı zamanda İslam'ın gereği olarak uzak durulması gereken bir hayvan olarak anılması bu faaliyetin sınırlı olmasına neden olmuştur. Ancak domuz eti dışında dünya genelinde olduğu gibi birincil et grubunu sığır eti oluşturmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi Türkiye hayvancılığı, özellikle küçükbaş hayvancılık 1980'li yılların ilk yarısından sonra yapısal değişiklik geçirmiş, hayvan stoğu önemli ölçüde erimiş ve sadece 1980 ile 1990 yılları arasında %25'lik bir kayıp gerçekleşmiştir. Hayvan potansiyelindeki bu net kayıp doğal olarak et üretimine de yansımıştır. Bunun yanında Türkiye'nin et ithalatçısı olmaya başladığı yıl aralığının da aynı döneme denk geldiği rahatlıkla söylenebilir. 1983 yılına kadar Türkiye'de üretilen kırmızı etin büyük çoğunluğunu koyun eti oluşturuyorken bu yıldan sonra koyun ve sığır eti yer değiştirmeye başlamıştır. Nitekim 1983 yılında koyun etinin toplam kırmızı et içindeki payı %56'dan %39'a düşerken sığır etinin payı %30'dan %50'ye yükselmiştir. Ancak 1983'ten önceki yıllara bakıldığında zaman koyun eti toplam kırmızı et içinde hiçbir yılda %50'nin altına düşmemiş hatta kimi yıllarda %60'ın üstüne çıkmıştır. Dolayısıyla hayvancılık yapısının değişime uğradığı 1980'li yıllar aynı zamanda Türkiye'nin et diyetinin de değişmesine neden olmuştur. Ancak bu değişim veya iki et türü arasındaki fark günümüze gelinceye kadar devam etmiş ve koyun eti kırmızı etin sadece %9'unu oluşturacak kadar ikinci tercih haline gelmiştir (FAO, 2022).

Keçi etinin de koyun eti ile benzer bir yapıya sahip olduğu ve zamansal değişimin neredeyse paralel olduğu söylenebilir. Koyun eti üretim miktarının toplam kırmızı et içinde %68'lik bir paya sahip olduğu 1972 yılında keçi eti söz konusu üretimde %14 gibi bir paya sahip iken bu oran günümüze gelindiğinde %1'e kadar gerilemiştir. Dolayısıyla koyun ve keçi ayırımından çok küçükbaş hayvan etinin özellikle 1980'li yıllar itibari ile çok fazla tercih edilmediği bunun yerine sığır etinin tercih edildiği görülmektedir. Ele alınan zamansal dağılımda Türkiye'nin kırmızı et üretiminde domuz eti hiçbir zaman önemli bir paya sahip olmamıştır. Türkiye'de, domuz eti üretiminin en fazla olduğu 1960'lı veya 1970'li yıllarda bile domuz eti toplam kırmızı etin sadece %0,1'ini oluşturmuştur. Ancak manda eti için aynı şeyin söylenmesi mümkün değildir. Nitekim 1960 ile 1970 arasında kimi yıllarda 20 bin tondan fazla üretim söz konusudur ve çoğu zaman toplam kırmızı etin %4-5'ini oluşturmuştur. Ancak 1980'li yıllarda belirgin olarak azalmaya başlayan manda eti üretimi özellikle 1990'lı yıllardan sonra ivme kazanarak günümüzde toplam kırmızı et içinde %0,05 (491 ton) gibi bir paya sahip olacak kadar gerilemiştir (FAO, 2022) (Grafik 2).

Kırmızı et sektörü, doğal koşulların belirleyici etkisinin yanında kültürel veya toplumsal koşullardan da oldukça fazla etkilenen bir sektördür. Dolayısıyla türüne göre kırmızı et üretimi dünya genelinde oldukça belirgin mekânsal farklılıklar içermektedir. Söz konusu mekânsal farklılık üretim ile birlikte tüketimi ve pazarlama yönlerini de belirlemektedir. Dünyadaki ekümen alanlarda yaşayan nüfus çok fazla olmasına rağmen dünyadaki et piyasasına; üretim, tüketim ve pazarlama bağlamında yön veren ülke sayısı oldukça azdır. Söz konusu ülkelerin barındırdığı hayvan potansiyeli bunun önemli bir nedenini oluşturabilir. Ancak bu kesinlikle mutlak neden değildir. Sosyoekonomik koşullar, kültürel şartlar, hayvan besleme ve bakım olanakları, birim hayvan başına alınan verim farkı (karkas et ağırlığı) gibi faktörler aslında görülmeyen nedenleri oluşturmaktadır. Bu da söz konusu ülkenin beslemek durumunda kaldığı nüfus miktarı ile birlikte söz konusu faaliyetin daha verimli sürdürülmesi için gerekli donanımına sahip olması gerektiği anlamına gelmektedir.

Grafik 2: Türkiye'de Et Türlerinin Toplam Kırmızı Et Üretimi İçindeki Oranının Zamansal Değişimi (1961-2020)

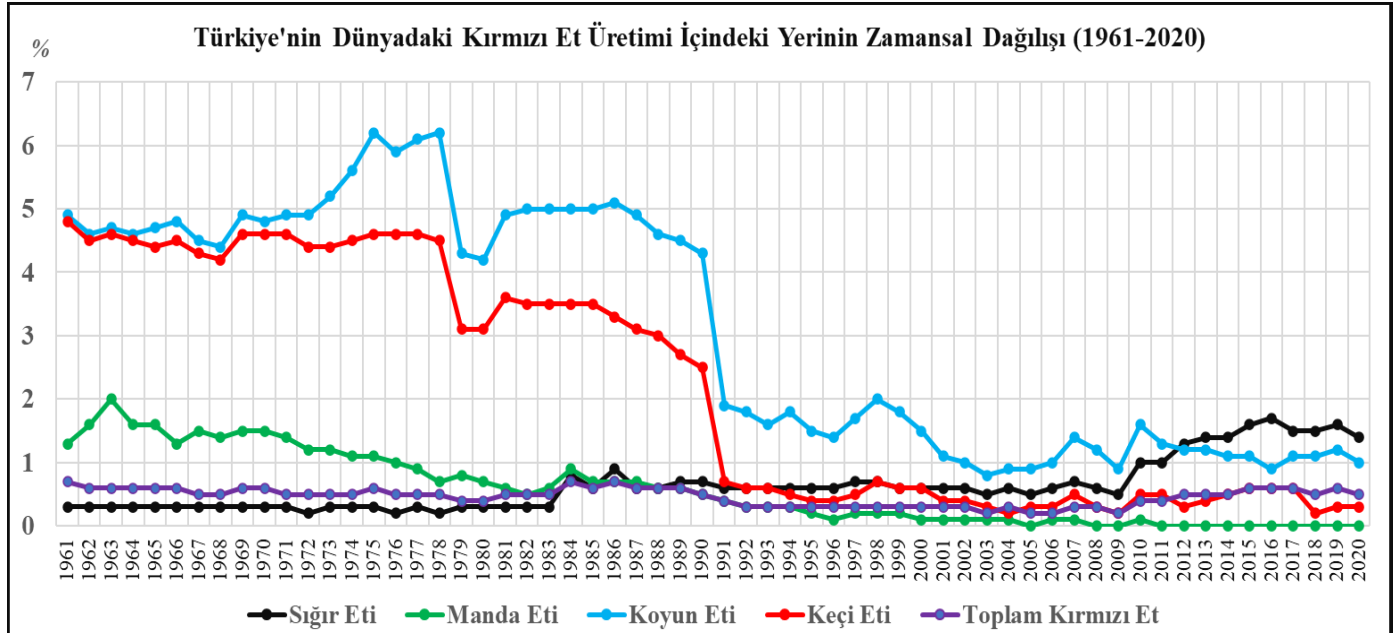
Kaynak: FAO (2022) verilerinden faydalanılmıştır.

Dünya kırmızı et üretiminde Çin başta olmak üzere ABD ve Brezilya gibi ülkeler önde gelmektedir. Çalışmaya konu olan hayvan türlerinden elde edilen toplam kırmızı etin %27'sini Çin üretmektedir ve Çin'i %13 ile ABD, %7 ile

Brezilya ve birbirine yakın değerlerde üretim yapıp %3'er paya sahip olan Almanya, Rusya ve İspanya takip etmektedir. Türkiye ise toplam kırmızı et üretiminde çok sayıda ülke gibi %1'lik bir paya sahiptir ve ülkeler sıralamasında 30.sırada yer almaktadır. Üretilen kırmızı etin önemli kısmının domuz etinden oluşması, domuz eti üretimi sıralamasının yukarıdaki sıralama ile neredeyse eşit olmasıyla sonuçlanmaktadır. Dünyada domuz etinin %37'sini Çin, %12'sini ABD, %5'ini Almanya, %5'ini İspanya üretmektedir. Bu ülkeleri Brezilya, Rusya ve Vietnam takip etmektedir. Sığır eti üretiminde ABD ve Brezilya önde gelmektedir. FAO'nun 2020 yılı verilerine göre ABD dünyadaki sığır eti üretiminin %18'ini, Brezilya %15'ini ve Çin de %9'unu oluşturmaktadır. Sığır etinin en fazla üretildiği diğer ülkeler ise Arjantin (%5), Avustralya (%3), Meksika (%3), Rusya, Fransa ve Kanada şeklinde sıralanabilir. Türkiye, toplam sığır eti üretiminde 14.sırada yer almaktadır ve dünya sığır eti üretiminin %1,4'ünü oluşturmaktadır. Manda eti hem üretim miktarı hem de üretilen alan yani mekânsal dağılışı bakımından büyükbaş hayvan etinin zayıf halkasını oluşturmaktadır. 2020 yılı itibari ile üretilen yaklaşık 4,2 milyon tonluk manda etinin büyük kısmı beklendiği gibi Hindistan (%38) ve Pakistan (%27) gibi ülkelerde üretilmiştir. Bu ülkelerde sığır eti tüketiminin inançsal etkenlere bağlı olarak sınırlandırılmış olması, manda eti üretimini ve tüketimini arttırmıştır. Hindistan ve Pakistan'dan sonra manda eti üretiminde öne çıkan diğer ülke ise %16 oran ile Çin'dir. Çin'i Afrika'nın neredeyse tek manda besleyen ülkesi Mısır'la beraber Nepal ve Vietnam takip etmektedir. Türkiye'de aynı yılda 491 ton manda eti üretilmiş. Dolayısıyla dünya manda et üretimine katkıda bulunan 25 ülke içinde 21.sırada yer almaktadır. Koyun ve keçiden oluşan küçükbaş hayvan etinde yine Çin önde gelen ülkedir. Dünyada üretilen koyun etinin %28'ini ve keçi etinin %38'ini Çin üretmektedir. Koyun etinde Çin'i Avustralya (%7) ve Yeni Zelanda (%5) takip ederken keçi etinde Hindistan (%9) ve Pakistan (%8) takip etmektedir. Koyun eti üretiminde Türkiye; ülkeler sıralamasında 24, keçi eti üretiminde 47.sırada yer almaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'nin küçükbaş hayvancılığında keçi besleyiciliği ikinci planda gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye, dünya keçi eti üretiminde %0,25 orana sahip iken koyun etinde bu oran %1 dolaylarındadır (FAO, 2022).

Kırmızı et üretiminin mekânsal dağılışı iklim, bitki örtüsü gibi doğal şartlar ile toplumsal ve kültürel unsurlar etkili olmaktadır. Ancak kırmızı et üretim deseninin yapısında diğer bütün üretim unsurlarında olduğu gibi arz ve talep dengesinin oldukça önemli olduğu unutulmamalıdır. Çin, birçok kırmızı et türlerinin üretiminde ve aynı ürünlerin ithalatında büyük farklarla önde gelen ülke konumundadır. Bunun yanında Çin, dünya genelinde tüketimi yaygın olan sığır eti üretiminde ABD ve Brezilya'dan sonra gelmektedir. Sığır eti üretiminde Çin'in geride kalmasında her iki ülke grubunun et tercihlerinin farkı ve bu ihtiyacın ithalat ile kapatılması önemli bir unsurdur. Bunun yanında, FAO verilerine göre ABD ve Brezilya gibi ülkelerde tercih edilen et grubu genelde domuz ve sığır eti iken Çin'de bu yelpaze oldukça geniştir. Nitekim çoğuna yukarıda da değinildiği gibi Çin; eşek eti (%81), keçi eti (%38), katır eti (%99), at eti (%19, Kazakistan'dan sonra), tavşan eti (%61), koyun eti (%28) ve domuz eti (%37) üretiminde öncü olarak et çeşitliliğinin oldukça fazla olduğu bir ülkedir. Diğer et türlerinde de önemli bir üretim potansiyeline sahip olan Çin aynı zamanda beyaz etlerden kaz etinin neredeyse tamamını (%99) ve ördek etinin de %70'ini üreterek ülke talebine arz etmektedir (FAO, 2022).

Dünyadaki et üretiminin mekânsal dağılışının stabil olduğunu söylemek doğru olamaz ve ülkelerin ürettiği et miktarı bir yıl gibi kısa bir süre içinde önemli ölçüde değişiklik gösterebilmektedir. Nitekim Türkiye'nin dünya et üretimine olan katkısının zamansal değişimi dikkate alındığında bu değişim daha rahat anlaşılabilmektedir. Eğer kırmızı et üreten ülkeler kendi içerisinde hayvancılık türüne göre ve nicel bir sınıflandırmaya tabi tutulsaydı, şüphesiz Türkiye koyun yetiştiriciliği yapılan ülke kategorisinde yer alırdı. Dolayısıyla hayvansal üretim parametreleri dikkate alındığında koyun yetiştiriciliği önemli ölçüde farklarla öne çıkmaktadır. Et üretiminde de bu farkı görmek mümkündür. Ancak ele alınan periyotta bu profilin önemli ölçüde değişime uğradığı ve Türkiye'nin dünya et piyasasına olan katkısının özellikle 1990'lar ile zayıfladığı net olarak görülmektedir. Bilindiği gibi Türkiye hayvancılığının 1980'ler itibari ile yapısal değişime uğraması Türkiye'nin hayvan stoğu ve hayvansal üretim potansiyeli bakımından gerilemesine sebebiyet vermiştir. Bu değişim Türkiye'nin dünya et üretimine olan katkısının da olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Ancak bu etki daha çok küçükbaş hayvancılıkta görülmektedir. Türkiye'nin et tercihinin değişmesi ile birlikte sığır eti üretimi artmış ve küçükbaş eti üretimi azalmıştır. FAO verilerine göre 1990 yılına kadar Türkiye, dünya kırmızı et üretimine özellikle koyun (%5-6) ve sonra keçi eti (%4-5) ile önemli oranlarda katkı sunarken 1990'lı yılların başı ile beraber söz konusu katkı azalmıştır. Koyun ve keçi eti ile birlikte periyodik olarak azalan bir diğer et türü ise manda etidir. 1960'lı yılların başında Türkiye'de üretilen manda eti dünyadaki üretimin ortalama %1,5'ini oluşturuyorken günümüzde neredeyse katkı sahibi değildir (Grafik 3).

Grafik 3: Türkiye'nin Dünyadaki Kırmızı Et Üretimi İçindeki Yerinin Zamansal Değişimi (1961-2020)

Kaynak: FAO (2022) verilerinden faydalanılmıştır.

Türkiye'nin dünyadaki kırmızı et üretimindeki yeri et türlerine göre değişiklik gösterse de toplam kırmızı et üretimindeki payında kısmen stabil bir yapıdan bahsetmek mümkündür. 1961'den günümüze Türkiye'nin dünya kırmızı et üretimindeki payı ortalama %0,5 ekseninde olmuştur ve koyun ile keçi eti üretiminin azaldığı dönemlerde bu açık sığır eti ile kapanmıştır. 1990'lardan 2000'li yılların sonlarına kadar koyun eti haricinde Türkiye'nin dünyadaki kırmızı et üretimi içindeki oranı kısmen durağan bir yapıya sahip olmuş ancak 2010'lu yıllar itibari ile bu profil değişmeye başlamıştır. Türkiye hayvancılığı, 1980'li yıllar itibari ile değişime uğraması ile birlikte hayvancılık potansiyeli azalmış ve 2010'lu yıllar itibari ile kısmen tolere edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Türkiye hayvancılığı için bir canlanma evresi olarak değerlendirilebilecek bu dönem doğal olarak kırmızı et üretimine tesir etmiştir. Bu dönemden sonra dünya kırmızı et üretimi içinde özellikle sığır eti artmaya ve dolayısıyla toplam kırmızı etin katkısı artmaya başlamıştır. Nitekim 2012 yılı itibari ile koyun ve sığır eti üretim miktarı bakımından yer değiştirmeye başlamıştır (FAO, 2022) (Grafik 3).

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KIRMIZI ET TÜKETİMİ

Küresel et üretimi 1960'lerden günümüze kadar 4 kattan fazla artış göstermiştir. Ancak bu artışın sadece artan nüfus ile birlikte talebin artmasıyla ilişkilendirip mutlak bir nedene bağlamak doğru değildir. Nitekim nüfus ile birlikte çok sayıda ülkede refah seviyesinin artması da oldukça etkili bir faktördür. Dünya genelinde kırsal nüfusun azalması çoğu ülkede ekonomik kalkınmanın göstergesi olarak düşünülebilir. Nitekim Delgado'nun (2003, s. 3907) da belirttiği gibi; gelişmekte olan ülkelerdeki milyonlarca kırsal yoksulun kentleşme ile birlikte gelirinin iyileşmesi beslenmesinin de iyileşmesini beraberinde getirmiştir. Bu değişim küresel diyet ve beslenme kalıplarının da yenilenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla aynı araştırmacının ifadesi ile Hayvancılık Devrimi (*The Livestock Revolution*) öncelikle talep (*demand*) tarafından yönlendirilmektedir. Talep ise tüketilen ya da tüketilecek olan hayvansal gıdanın miktarı üzerinde belirleyicidir. Delgado (2003), dünyanın her yerinde yoksul insanların gelirlerinin yoksulluk seviyesinin üzerine çıkmasıyla veya kentleşmesiyle birlikte daha fazla hayvansal ürün tükettiğini belirtmektedir. Wang ve ark. (2015) da gelişmekte olan ülkelerde görülen ekonomik kalkınmanın et talebini etkilediği ve büyük oranlarda arttığını ifade ederek bu realiteyi doğrulamaktadır. Ülkelerin sosyoekonomik yapısı ile sıkı ilişkili olan et ve süt gibi hayvansal ürünlerin tüketimi veya tüketim miktarı elbette kırsal veya kentsel yapıyla sınırlandırılmaz. İnsan beslenmesinde oldukça önemli bir yer tutan ve çalışmaya konu olan söz konusu hayvansal ürünlerden kırmızı et, oldukça politik bir üründür. Kırmızı et sadece tüketim miktarı olarak ele alınan bir hayvansal ürün değildir. Et, başka bir ürün ile ikame edilmesinin zor olması dolayısıyla insan yaşamı için vazgeçilmez olması, insan sağlığı açısından hem gerekli hem riskli görülmesi, fiyat dengesinin oldukça hareketli bir yapıya sahip olması, gibi çok sayıda nedenden dolayı sürekli gündemde olan ve tartışılan bir üründür. Bu tartışmanın bir diğer odak noktasını kırmızı et tüketiminde görülen mekânsal farklılık veya mekânsal adaletsizliklerdir. Speedy'nin (2003) ifade ettiği gibi küresel hayvan varlığı ve hayvansal üretimde büyük artış olmasına rağmen, tüketim modeli çok dengesizdir. Mevcut hayvan potansiyeli ile kültürel bariyerler elbette kırmızı et tüketimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ancak ulaşılabilirlik veya elde edilebilirlik gibi yetersizlik unsurları dünyanın birçok yerinde kırmızı et tüketimini sınırlandırmaktadır. Ancak et tüketimi önemli ölçüde mekânsal farklılık gösterdiği gibi tüketimin (veya tüketememenin) arkasında yatan sebepler de yine mekânsal farklılıklar barındırmaktadır.

Ülkelerin et üretimi aynı zamanda bitkisel üretim desenleriyle de sıkı ilişkilidir. Üretilen bitkisel üretim türünün hayvan yemi olarak kullanılması hayvansal üretime verilen önemi de göstermektedir. Nitekim Speedy'e (2003, s. 4052) göre Afrika, ürettiği tahılların sadece %14'ünü hayvan yemi olarak kullanıp diğerini insanların tüketimine sunarken ABD ürettiği tahılların %40'tan fazlasını hayvan yemi olarak kullanmaktadır. Bu da et üretim potansiyeline veya tüketim miktarına gelişmişlik, hayvansal verim dışında farklı bir pencereden bakma gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Aslında daha önce de belirtildiği gibi et tüketimi kültürel alışkanlıkların eseridir, nitekim karbonhidrat ağırlıklı olarak beslenen toplumlarda et tüketiminin daha seyrek olması ve bunun günümüze yansması bu duruma ışık tutabilmektedir. Ancak gelişen dünya ve popüler kültürün gücü beslenme alışkanlıklarının da üzerinde etkili olmaktadır. Daniel ve ark.'ının (2010; 575) ifadesi ile beslenme düzeni, tahıl ve diğer bitkisel kaynaklı gıdalardan aşırı et tüketimine doğru gidiyor gibi görünmektedir.

OECD verilerine göre 1990'da dünya genelinde tüketilen kırmızı et miktarı yaklaşık 120 milyon tondur ve 30 yıllık periyotta yaklaşık %62 oranında bir tüketim artışı gerçekleşmiş, dolayısıyla bu değer 2020 yılında 193 milyona ulaşmıştır. Türkiye'nin 1990 yılında tükettiği kırmızı et miktarı yaklaşık 745 bin ton iken 2020 yılına gelindiğinde 1,5 milyon tonun üzerine çıkmış ve bu durum kırmızı et tüketiminin %109 oranında arttığını göstermektedir. Tabi bu yıllarda özellikle de 2020 yılında Türkiye'de üretilen kırmızı et miktarına bakıldığında üretim miktarı ile tüketim miktarı arasında önemli farklar görülmektedir. 1990 yılında Türkiye'de üretilen kırmızı et miktarı yaklaşık 742 ton iken tüketilen miktar 745 tondur ancak 2020 yılında üretilen kırmızı et miktarı 1,1 milyon ton civarında iken tüketim miktarı 1,6 milyon ton dolaylarındadır. Bu da kırmızı etin önemli bir ithalat kolunu oluşturduğunu göstermektedir (tüketim miktarı üretim miktarından yaklaşık %32 oranında daha fazladır). Netice itibarı ile bazı yıllar hariç tutulsa da genel olarak dünyada ve Türkiye'de kırmızı et tüketimi sürekli artmaktadır. FAO verilerine göre 1990 itibarı ile dünya et tüketiminin bir önceki yıla göre azaldığı yıllar 1996, 2019 ve 2020'dir. Bu yıllardan özellikle 2019 yılında belirgin bir orandan bahsetmek mümkündür. 2018 yılında tüketilen et miktarı 205 milyon ton iken 2019 yılında tüketim 195 milyon tona gerilemiştir. Türkiye'nin et tüketiminin zamansal değişimi ise üretim profili gibi oldukça istikrarsız bir yapıya sahip olmuştur. 2000'li yıllara kadar çoğunlukla bir önceki yıla göre düşme eğiliminde olan et tüketiminde 2010'lu yıllara doğru önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Nitekim bir önceki yıla göre %8 oranında azalan et tüketimi 2009 yılında yaklaşık %11 azalarak 621 bin tona gerilemiştir. Bunun yanında 2010 yılında bir önceki yıla göre et tüketimi %50'den fazla artarak 935 bin tona yaklaşmıştır. Türkiye'de kırmızı et tüketiminde 2010'lu yıllardan sonra istikrar sağlanabilmiştir (2017; %-5, 2019; %-2 hariçtir).

Et üretimi talep, tüketimi ise arz ve talep dengesine bağlı olarak şekillenmektedir. Nüfus artışı, sosyoekonomik gelişmişlik ve beslenme alışkanlıkları ise et talebini belirleyen önemli faktörleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla dünya nüfusunun sürekli artıyor olması ve kırsal nüfusun azalması veya kentleşmenin artmasıyla birlikte kırmızı et talebinin artması mevcut üretimin geliştirilmesi, yeni üretim parametrelerinin oluşturulması ve kırmızı et arzının talebi karşılaması zorunlulukları ortaya çıkmıştır. Kişi başına düşen kırmızı etin zamansal değişimi ve mekânsal dağılışı yukarıda bahsi geçen faktörlerin etkisi, açık bir şekilde görülebilmektedir. En basit örnekle kişi başına düşen kırmızı et miktarının (çalışmanın bütünü için; kg/kişi/yıl) ortalama 10 kg olduğu Afrika ile yaklaşık 70 kg olan Kuzey Amerika arasındaki bu büyük fark özellikle sosyoekonomik gelişmişliğin ne derece etkili olduğunu göstermektedir. Dünyadaki et tüketiminin zamansal değişimi ve mekânsal dağılışı Kuzey Amerika kıtası başta olmak üzere Okyanusya ve Avrupa'nın en büyük et tüketicileri olduğu görülmektedir. FAO verilerine göre Kuzey Amerika'da özellikle ABD (69 kg/yıl), Kanada (53 kg/yıl), Bahamalar (35 kg/yıl), Meksika ve Panama (34 kg/yıl); Okyanusya'da da Avusturalya (65 kg/yıl), Yeni Zelanda (61 kg/yıl), Polinezya (38 kg/yıl) ve Yeni Kaledonya (37 kg/yıl) kişi başına düşen kırmızı etin en fazla olduğu ülkeleri oluşturmaktadır. Wang ve ark. (2015)'in belirttikleri gibi ABD toplam etin en büyük tüketicisidir ve bir nevi sınırsız tüketimin devam ettiği bu ülkeye aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler de katılmış durumdadır. Nitekim kıtaların et tüketimi grafiği değerlendirildiği zaman bütün ülkelerde tüketimin genel olarak artış eğiliminde olduğu rahatlıkla görülebilir. FAO verilerine göre ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler Türkiye'nin üç katı fazla et tüketmektedir. Grafik 4 incelendiğinde çoğu kıtada kişi başına düşen toplam kırmızı etin genelde stabil bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında dünyadaki kırmızı etin büyük çoğunluğunu tüketen Kuzey Amerika ve Okyanusya'da bu miktarın düştüğü görülmektedir. Ancak bu durum söz konusu kıtalarda tüketilen kırmızı etin azaldığı şeklinde düşünülmemelidir. Nitekim 1961 yılında kişi başına düşen et miktarının 70 kg'dan fazla olduğu Kuzey Amerika kıtasında (çalışmanın tamamı için Karayipler ve Orta Amerika Kuzey Amerika'ya dâhil edilmiştir) yaklaşık 282 milyon kişi yaşamaktaydı. Aynı şekilde Okyanusya'nın nüfusunun 16 milyon dolaylarında olduğu 1961 yılında kişi başına düşen et miktarı yaklaşık 94 kg olarak kayda geçmiştir. Et tüketiminin mekânsal analizinin daha doğru anlaşılabilmesi için toplam kırmızı et ile birlikte kırmızı etin tür (büyükbaş, küçükbaş, domuz vs.) olarak da ele alınması gerekmektedir. Dünya genelinde kişi başına kırmızı et tüketim miktarı çoğunlukla yıllık 20 ila 26 kg arasında değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla mekânsal farklılıkları da dikkate alarak et tüketiminin istisnalar ve nüfus artışına rağmen genel olarak aynı skalada kaldığı söylenebilir. Söz konusu mekânsal farklılık, kıtaların bu zamansal değişimde göstermiş olduğu değişkenlikle ilgilidir. Bu noktada kişi başına düşen kırmızı et miktarının çoğu kıtada önemli değişimler geçirdiği rahatlıkla söylenebilir (FAO, 2022).

Dünyanın en büyük kırmızı et tüketicilerinden birini oluşturan Okyanusya kıtasında 1970’li yılların sonlarına kadar kişi başına yaklaşık 90 kg hatta bazı yıllarda 110 kg dolaylarında et düşmekteydi. Ancak 1980’ler itibari ile bu et miktarı azalmaya başlamış ve günümüzde 50 kg’a kadar gerilemiştir. Kuzey Amerika da benzer bir profile sahiptir. Hatta 1980 ile 2010 yılları arasında kişi başına düşen kırmızı et miktarı benzer seyirde olmuştur. Ancak 2010 sonrasında Okyanusya’da bu et miktarı azalma eğilimine devam ederken Kuzey Amerika’da bu değer korunmuş hatta 2010’lu yılların sonlarında tekrar artışa geçerek 61 kg’dan 67 kg’a yükselmiştir. Bunun yanında bu iki kıtada kişi başına düşen et miktarı azalmasına rağmen bütün yıllarda diğer kıtalardan veya dünya ortalamasından dolayısıyla Türkiye’den yüksek olmuştur. Bu iki kıtada kişi başına düşen kırmızı etin en düşük olduğu yıllarda bile dünya ortalamasının iki katından yüksek seyretmiştir. Kişi başına düşen toplam kırmızı ette bir diğer öncü tüketici Avrupa kıtasıdır. Kıtada genelinde kişi başına düşen kırmızı ette 1980’li yılların sonlarına kadar sürekli bir artış eğilimi varken 1990’lar itibari ile bu değer düşmeye başlamıştır. Yani en yüksek seviyenin olduğu 1990 yılında kişi başına düşen et miktarı yaklaşık 64 kg iken günümüzde 50 kg’a kadar düşmüş ve son yıllarda Okyanusya ile benzer seviyede kalmıştır (Grafik 4). Kıtada kişi başına toplam kırmızı ette özellikle İspanya (71 kg), Hırvatistan (68 kg), Avusturya (64 kg), Portekiz (62 kg), Karadağ (60 kg), Lüksemburg ve İzlanda (59 kg) öne çıkmaktadır ki adı geçen bütün ülkeler ilgili veride Türkiye’nin üç katından fazlasını oluşturmaktadır. Avrupa kıtasında kişi başına kırmızı etin en az olduğu ülkeler Kuzey Makedonya (17,5 kg), Moldova (19 kg) ve Bosna Hersek (21 kg)’tir ve bu ülkeler Türkiye ile aynı standartlara sahiptir (FAO, 2022).

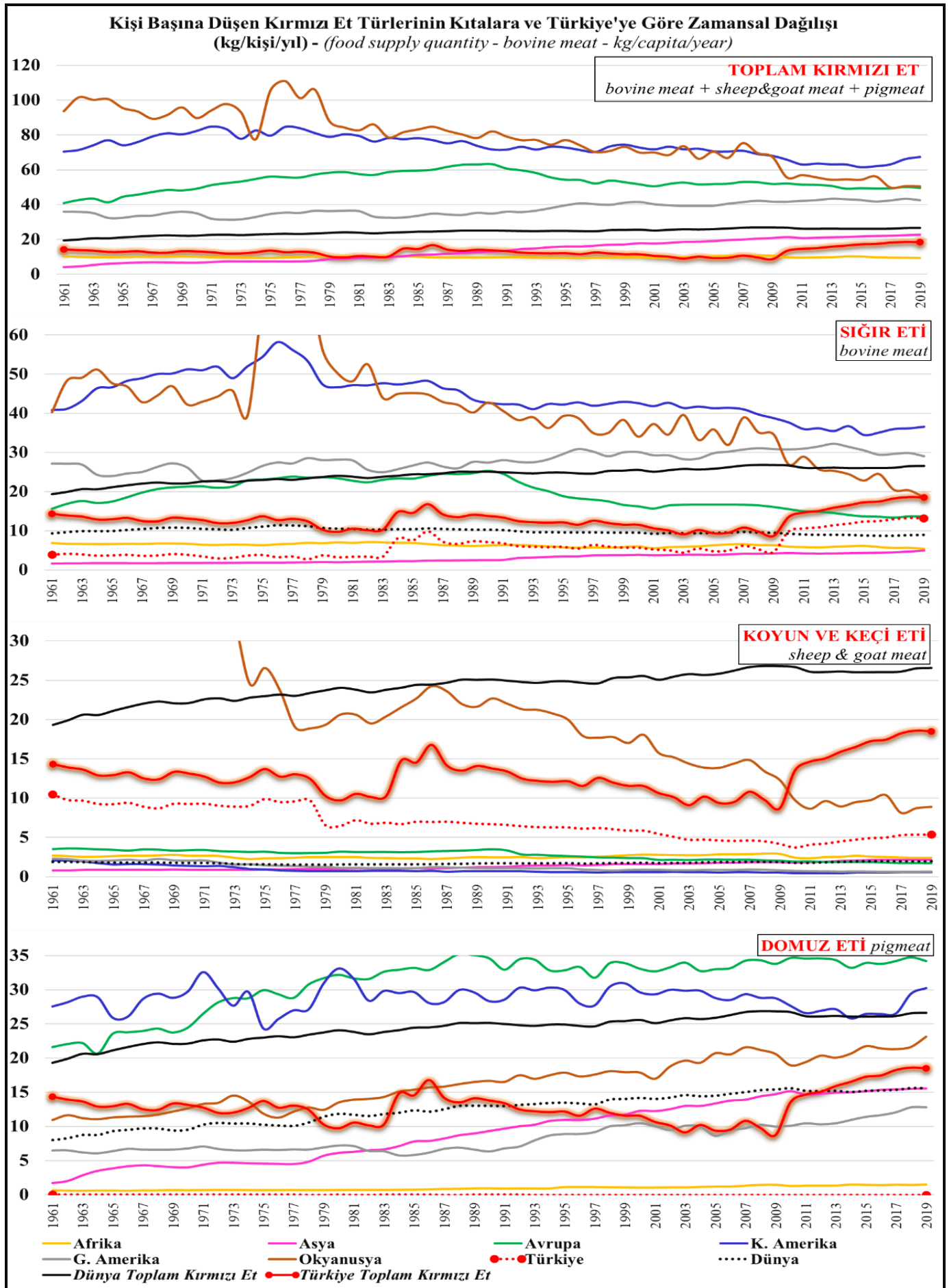
Güney Amerika kıtası kişi başına düşen toplam kırmızı et miktarı bakımından dördüncü sırada yer almaktadır ve et tüketimin yüksek olduğu kıtalara göre daha stabil bir profile sahiptir. Kıta genelinde 1961 yılında kişi başına düşen kırmızı et miktarı 36 kg iken günümüzde Okyanusya ve Avrupa gibi fazla değişiklik göstermeyerek (%16) 42 kg’a ulaşmıştır. Ancak bu periyottaki değişim Okyanusya’da %-46 ve Avrupa’da %22 dolaylarındadır. Kuzey Amerika kıtasında artış ve azalışlar görülse de söz konusu periyottaki değişim sadece %4 civarındadır. Güney Amerika kıtasında özellikle Arjantin (64 kg), Brezilya (52 kg), Şili (48 kg) ve Uruguay (44 kg) gibi ülkeler kıta genelinin üzerinde bir et tüketimine sahiptir. Kişi başına düşen toplam kırmızı ette sürekli olarak dünya ortalamasının altında olan diğer kıtalar Türkiye ile benzer profili olan Asya ve Afrika’dır. Asya kıtasında özellikle Çin’in domuz üretimine bağlı olarak son yıllarda kişi başına düşen et miktarı artmaktadır. Aşağıda detaylandırıldığı ve Grafik 4’te de görüldüğü gibi kıta genelinde sığır ve küçükbaş etinde düşüş görülüyorken domuz etinde önemli ölçüde artışlar gerçekleşmiştir. Bunun yanında Çin’in hariç tutulması durumunda Asya kıtası Afrika kıtasının bile gerisine düşmektedir. Dolayısıyla Asya kıtasının Türkiye’nin veya Afrika kıtası ortalamasının üstüne çıkması özellikle 1980’ler itibari ile yoğun domuz üretimine geçmesi ile ilgilidir (FAO,2022). Nitekim Speedy (2003, s. 4049); Çin’in domuz üretimi ile ilgili olağanüstü büyümenin dünyanın geri kalanın dışında tutulması gerektiğini savunmaktadır. Aynı araştırmacı; Çin’deki domuz üretimi sayısal çoğunluğa rağmen küçük yapıli hayvanların olduğu ve dünyanın diğer kısımlarına göre farklı sistemlerle beslenildiği ve kullanılan yem türlerinin de yine farklı olduğunu belirtmektedir. Doğrusu Asya kıtasında kişi başına düşen toplam kırmızı et miktarı bakımından oldukça marjinal bir yapı söz konusudur. Nitekim kişi başına düşen kırmızı et miktarı 79 kg olan Moğolistan veya 76 kg olan Hong Kong ile 1,3 kg olan Sri Lanka veya 1,9 kg olan Hindistan aynı kıtanın sınırları içerisinde yer almaktadır. Kıtada kişi başına düşen toplam kırmızı ette görüldüğü gibi Moğolistan (koyun etine bağlı olarak) ve Hong Kong ilkleri oluşturyorken bu ülkeleri 58 kg ile Güney Kore, 50 kg ile Kıbrıs ve 49 kg ile Çin takip etmektedir (FAO, 2022).

Asya kıtası 1961 yılında kişi başına 4 kg kırmızı etin düştüğü bir kıta iken günümüzde bu değer 22 kg’a ulaşmış dolayısıyla dünya ortalamasına yaklaşımıştır. Oysa 1983 yılına kadar Afrika kıtasında kişi başına düşen toplam kırmızı et miktarı ortalama 9-10 kg iken; Asya’da 6-7 kg civarında olmuştur. Bunun yanında kişi başına düşen et miktarı bakımından en zayıf halkayı oluşturan Afrika kıtası en sade profile sahiptir. 1961 yılında bu miktar 10 kg iken günümüze kadar hiçbir zaman 9 kg’ın altına düşmemiş ve 11 kg’a da ulaşmamıştır. Afrika söz konusu et miktarı bakımından en son sırada yer alsa da bazı ülkeler bu ortalamanın üstünde kalmaktadır. Örneğin kişi başına düşen 45 kg toplam kırmızı et ile Çad birçok Amerika veya Avrupa ülkeleri ile aynı standartlara sahiptir. Çad’ın dışında Orta Afrika Cumhuriyeti (31 kg), Güney Afrika (25 kg), Seyşeller (25 kg), Moritanya (22 kg) ve Eswatini (21 kg) gibi ülkeler kıta ortalamasının oldukça üstünde et tüketmektedir. Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Güney Afrika aynı zamanda kişi başına düşen sığır ve koyun eti bakımından da kıta ortalamasının üstündedir. Afrika kıtasında kişi başına düşen domuz etinde Malavi (15 kg), Seyşeller (14 kg), Kabo Verde (11) ve Angola (8) ülkeleri öne çıkmaktadır (FAO, 2022).

Kişi başına düşen toplam kırmızı et miktarında Türkiye, dünya ortalamasının ve gelişmiş kıtaların gerisinde kaldığı kimi yıllarda Asya ve Afrika kıtalarının da gerisinde kalmıştır. Türkiye, 1970’li yılların sonlarına kadar Asya ve Afrika kıtaları ortalamasının üstünde bir rakama sahip iken bu yıllardan 1980’li yılların ilk yarısına kadar neredeyse eşit bir ortalama sahip olmuştur. Bu eşit değerden sonra kişi başına toplam et miktarı artmaya başlasa da 1980’li yılların ikinci yarısı itibari ile daha önce bahsi geçen hayvancılık yapısındaki değişim nedeniyle dünya et piyasasındaki yeri değişmiş ve bu da tüketilen et miktarına tesir etmişti. Dolayısıyla bu yıllardan sonra 2000’li yılların sonlarına kadar sürecek olan bir düşüş eğilimi başlamış ve kişi başına düşen et miktarı 1984 yılında yaklaşık 15 kg iken 2009 yılında 9 kg’ın altına düşmüştür. Tabi en düşük seviyenin (8,7 kg) gerçekleştiği bu 2000’li yılların

son çeyreğinde Türkiye’de kişi başına düşen toplam kırmızı et miktarı Afrika kıtasının (10,7 kg) da gerisinde kalmıştır. Ancak bilindiği gibi 2010 yılı itibarı ile Türkiye hayvancılığında meydana gelen potansiyel artış, et üretimini etkilediği gibi tüketimin de boyutlarını değiştirmiştir. Dolayısıyla 2009 yılında kişi başına et miktarı 8,7 kg iken, 2010 yılında 13 kg’ın üstüne çıkmış ve istikrar sağlanarak 2019 yılında 18 kg’ın üzerine çıkmıştır (FAO, 2022) (Grafik 4).

Kişi başına düşen et miktarının zamansal değişimi ve mekânsal değişiminde et tercihlerinin rolü oldukça fazla olmuştur. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara bağlı et tüketimi azalırken; domuz etine bağlı et tüketiminde net bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Dünya genelinde kişi başına düşen toplam kırmızı etin %59’unu domuz, %34’ünü sığır ve %7’sini koyun ile keçi eti oluşturmaktadır. Bunun yanında Türkiye gibi Güney Amerika, Kuzey Amerika ve Afrika kıtaları haricinde diğer bütün kıtalarda domuz eti çoğunluğu oluşturmaktadır. Örneğin kişi başına toplam kırmızı ette domuz etinin payı Avrupa’da %69, Asya’da %69, Okyanusya’da %46’dır. Ancak Türkiye’de %0 olan bu et miktarı Afrika’da %16, Güney Amerika’da %46 ve Kuzey Amerika’da %45 dolaylarındadır. Tüketim miktarı bakımından ikinci et grubunu oluşturan sığır etinde en yüksek kıta Güney Amerika (%68) olup bunu Afrika (%58), Kuzey Amerika (%54), Okyanusya (%37), Avrupa (%28) ve Asya (%22) takip etmektedir. Türkiye’de domuz etinin inançsal ve kültürel faktörlerden dolayı tercih edilmemesi hatta hiç tüketilmemesi nedeniyle kişi başına düşen kırmızı ette sığır etinin payı dünya ortalamasının iki katından ve diğer bütün kıtalardan daha fazla olup %71 dolaylarındadır. Domuz etinin tüketilmemesi nedeni ile, sığır etinden sonra koyun ve keçi eti tercih edilmektedir. Dolayısıyla kişi başına düşen kırmızı ette koyun ve keçi etinin oranı Türkiye’de %29 civarındadır ki bu değerle Afrika dahil bütün kıtalardan daha yüksektir. Kişi başına düşen toplam kırmızı et içinde koyun ve keçi etinin en yüksek olduğu kıta Afrika’dır ve %26 gibi bir paya sahiptir. Afrika’yı %18 ile Okyanusya, %9 ile Asya, %3 ile Avrupa, %2 ile Güney Amerika ve %1 ile Kuzey Amerika takip etmektedir. Sonuç itibarı ile kişi başına düşen kırmızı ette domuz eti, sığır eti ve küçükbaş eti şeklinde bir sıralama söz konusudur (FAO, 2022) (Grafik 4).

Grafik 4: Kişi Başına Düşen Kırmızı Et Türlerinin Kıtalar ve Türkiye'ye Göre Zamansal Değişimi (1961-2020)

Kaynak: FAO (2022) verilerinden faydalanılmıştır.

Küresel et tüketiminin belirtilen sıralamaya sahip olması yeni olmamakla birlikte önemli değişimlerin gerçekleştiği de belirtilmelidir. Özellikle domuz etinin sığır ve küçükbaş hayvan etinin önüne geçtiği görülmektedir. Aslında Delgado (2003) ve Speedy'nin (2003) de belirttiği gibi genel olarak dünyadaki et diyetinin temelini domuz eti ve beyaz et (poultry meat) oluşturmaktadır. Elbette bu mekânsal farklılıklar içermektedir ancak monogastrik hayvanlardan elde edilen etler, toplam etin yarısından çok daha fazlasını (%65) oluşturmaktadır.

Dünyada kişi başına düşen sığır (10 kg) ve koyun & keçi (2 kg) eti ortalaması çoğunlukla stabil bir yapıya sahiptir ancak kıta bazlı mekânsal dağılımda çok ciddi değişimler söz konusudur. Kişi başına düşen sığır etinde Asya kıtası, Güney Amerika kıtası ve Türkiye dışında bütün kıtalarda belirgin bir düşüş gerçekleşmiştir. Asya kıtası dünya ortalamasının veya diğer bütün kıtaların hatta Türkiye'nin aksine kişi başına düşen koyun ve keçi etinin önceki dönemlere göre arttığı tek kıtadır. Kıtada 1961 yılında kişi başına düşen koyun & keçi eti 0,8 kg iken günümüzde 2,2 kg'a yükselerek dünya ortalamasının üstüne çıkmıştır. Kıta genelinde kişi başına düşen koyun & keçi etinde özellikle Moğolistan 51 kg/kişi ile önemli bir tüketicidir. Moğolistan'ı ise Türkmenistan (21 kg/kişi), Kuveyt (13 kg/kişi), Umman (11 kg/kişi) ve Kazakistan (9 kg/kişi) takip etmektedir. Asya kıtasının koyun potansiyelinde önemli bir rolü olan Türkiye 5,4 kg/kişi ile 12.sırada yer almaktadır. Sığır eti de aynı şekilde 1961 yılında 1,6 kg iken günümüzde 5,4 kg'a kadar yükselmiştir. Çin'in aşırı tüketimi ile Hindistan, Afganistan, İran, Pakistan, Türkiye gibi çok sayıda ülkenin inanç yapıları Asya kıtasındaki et tüketimini mekânsal olarak farklılaştırmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ortalama verilerin de farklılık göstermesiyle sonuçlanmıştır. Kişi başına düşen sığır etinde özellikle orta ve güneybatı Asya'nın öne çıktığı görülmektedir. Nitekim kg/kişi sıralamasında Ermenistan (31 kg), Özbekistan (30 kg), İsrail (29 kg), Moğolistan (27 kg) ve Kazakistan (26 kg) ilkleri oluşturmaktadır. Türkiye'de kişi başına düşen sığır eti 13 kg olup Asya kıtasında 12.sırada yer almaktadır. Asya kıtasında sığır ve koyun & keçi eti gibi domuz eti de artış göstermiştir ki daha önce de belirtildiği gibi burada Çin'in etkisi oldukça büyüktür. Nitekim kıtadaki domuz eti artışı oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmiş ve 1961 yılında 1,7 kg iken 2019 yılında 16 kg'a yani dünya ortalamasına yaklaşmıştır. Bu ortalamaı yükselten Çin (39 kg/kişi) ve Hong Kong (51 kg/kişi) ile birlikte Güney Kore (40 kg/kişi), Kıbrıs (38 kg/kişi) ve Vietnam (38 kg/kişi) gibi ülkelerdir (FAO, 2022).

Kişi başına düşen sığır etinin ilgili periyotta arttığı diğer ülke olan Güney Amerika genel olarak et tüketiminin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Dolayısıyla 1961 yılında 27 kg/kişi olan sığır etinin günümüze kadar çoğu zaman 30 kg'ın üzerine çıkmış ve günümüzde 29 kg/kişi' de kalmıştır. Özellikle Arjantin (48 kg/kişi) ve Brezilya (37 kg/kişi) kıtanın ve dünyanın önemli sığır eti tüketicilerini oluşturmaktadır. Bu iki ülkeyi kişi başına düşen sığır eti bakımından Uruguay, Şili ve Bolivya takip etmektedir. Bunun yanında Güney Amerika'da kişi başına düşen domuz etinde %100'ün üzerinde bir artış gerçekleşmiştir. Özellikle Şili (24 kg/kişi) domuz eti tüketimi bakımından önemlidir ve Şili'yi kişi başına düşen domuz etinin 15 kg olduğu Ekvador, Uruguay, Arjantin ve Brezilya takip etmektedir. Ancak koyun & keçi etinde meydana gelen düşüş oldukça fazladır. Zira koyun & keçi eti tüketiminin en fazla olduğu ülkeler bile kg/kişi/yıl olarak 3 kg üzerine çıkmamaktadır ki kıtanın en büyük ilgili koyun & keçi eti tüketicisi Bolivya (3 kg/kişi), Uruguay (1,4 kg/kişi) ve Arjantin (1,3 kg/kişi) şeklindedir (FAO, 2022)

Kişi başına düşen sığır eti tüketiminin düşmediği ve oldukça önemli ölçüde arttığı Türkiye dünya profilinden son derece farklı bir yapıya sahip olmuştur. Elbette domuz etinin tüketilmemesinin etkisi fazladır ancak küçükbaş hayvanların büyükbaş hayvanlara tercih edilmesi kişi başına düşen bu et grubunun payının artmasını sağlamıştır. 1961 yılında kişi başına düşen sığır eti tüketimi yaklaşık 4 kg iken aynı yılda koyun etinin payı 10,5 ve domuz etinin payı sadece 0,01 kg civarında olmuştur. Sığır eti belirli zamanlarda dalgalanma gösterse de günümüze gelindiğinde üç kattan fazla artış göstererek 13 kg'ın üzerine çıkmıştır. Bunun aksine koyun & keçi eti bu periyotta yarı yarıya azalmıştır. 1961 yılında Türkiye'de kişi başına düşen koyun & keçi eti 10,5 kg iken özellikle 1980'li yılların dramatik düşüşü ile istikrarlı bir azalma gerçekleşmiş ve günümüzde bu rakam 5 kg'a kadar gerilemiştir. Türkiye'de kişi başına düşen domuz eti tüketimi 1990'lı yılların başına kadar 0,01 kg seyrinde devam etse de bu yıllardan sonra tamamen bitmiştir (FAO, 2022).

Kişi başına düşen sığır, koyun ve keçi eti tüketiminin azaldığı buna karşılık domuz etinin önemli ölçülerde arttığı diğer kıtaları değerlendirdiğimiz zaman özellikle Okyanusya ve Kuzey Amerika son derece dikkat çekmektedir. Dünya et tüketim miktarı bakımından önde gelen kıtalarda özellikle de Kuzey Amerika'da koyun & keçi eti neredeyse tercih edilmeyecek duruma gelmiştir. Nitekim Güney Amerika ülkeleri gibi bu kıtanın da koyun & keçi eti tüketimi ortalama 2-3kg/kişi şeklindedir ve çoğunlukla da Barbados, Saint Kitts ve Nevis ile Saint Lucia gibi ada ülkelerinde tüketilmektedir. Aslında bu kıtada söz konusu etin tüketimi tarih boyunca nispeten azdır bir başka ifadeyle 1960'lı yıllarda ortalama 2 kg iken günümüzde 0,6 kg'a gerilemiştir. Ancak Okyanusya bu et grubunda oldukça belirgin düşüşlere sahne olmuştur. 1961 yılında kişi başına düşen koyun & keçi eti yaklaşık 43 kg iken periyodik azalma ile birlikte bu et miktarı 9 kg'ın altına gerilemiştir. Mevcut tüketimin çoğu da Avustralya (17 kg) ve Yeni Zelanda (11 kg) ülkelerinde yapılmaktadır. Okyanusya aynı zamanda sığır etinin de aynı şekilde düştüğü bir kıtadır, yani aynı şekilde 1961 yılında kişi başına düşen sığır eti 40 kg'ın üzerinde iken 2019 yılında 18 kg'a gerilemiştir. Kıta içerisinde en büyük sığır eti tüketicisi Avustralya'dır. Güncel FAO verilerine göre Avustralya'da kişi başına düşen yıllık sığır eti miktarı 26 kg'dır ve bunu Polinezya (19 kg), Yeni Kaledonya (18 kg) ve Yeni Zelanda (17 kg) takip etmektedir. Ancak Kuzey Amerika'daki sığır eti düşüşü Okyanusya kadar radikal olmayıp

tüketimdeki yerini korumuş ve 1961 yılında 41 kg dolaylarında iken 2019'da 37 kg'a gerilemiştir. Çoğunlukla da ABD ve Kanada en önemli tüketici ülkeleri oluşturmaktadır. 2019 yılında kişi başına düşen sığır eti ABD'de 38 kg ve Kanada'da 27 kg olarak belirtilmiştir. Bu iki ülkeyi ise Panama (17 kg), Meksika (15 kg) ve Kosta Rika (12 kg) takip etmektedir. Bunun yanında bu iki kıtadaki domuz eti artışı da diğer etlerin azalış oranlarıyla paralel bir yapıya sahip olmuştur. Yani Okyanusya et tercihini neredeyse tamamen değiştirip kişi başına domuz etini 11 kg'dan 23 kg'ın üzerine, Kuzey Amerika ise köklü bir değişime sahne olmayıp domuz etini 28 kg'dan 30 kg'a çıkartmıştır. Kişi başına düşen domuz etinde Kuzey Amerika'da ABD (31 kg), Bahamalar (26 kg), Kanada (25 kg); Okyanusya'da Avustralya (28 kg), Yeni Zelanda (27 kg) ve Samoa (18 kg) öne çıkmaktadır (FAO, 2022).

FAO'nun resmi verilerine göre Avrupa'da da kişi başına sığır, koyun ve keçi eti sınırlı oranda azalırken domuz eti yüksek oranda artış göstermiştir. Dolayısıyla Avrupa'da et türleri arasında belirgin bir tercihin yapıldığı ve bunun yanında toplam et tüketiminin de arttığı anlamı çıkarılabilir. Kıtada, kişi başına düşen sığır eti 1961 yılında 16 kg civarında iken 1990'da 25 kg'ın üstüne çıkmıştır. Ancak 1990'lardan sonra meydana gelen azalma eğilimi sonucunda bu tüketim günümüzde 14 kg'ın altına düşmüştür (Grafik 4). Kıtada, kişi başına düşen sığır eti miktarı bakımından öne çıkan ülkeler 26 kg ile Lüksemburg ve 24 kg ile Danimarka'dır. Bu iki ülkeyi ise kişi başına 20-22 kg sığır etinin düştüğü İsveç, Fransa, İsviçre ve İrlanda takip etmektedir. Aynı şekilde söz konusu dönemin başında 3,5 kg olan koyun ve keçi eti günümüzde 1,7 kg'a kadar gerilemiştir. Bunun yanında kişi başına düşen domuz etinde oldukça önemli artışlar gerçekleşmiştir. Hatta Okyanusya ile birlikte kişi başına düşen domuz etinin istikrarlı bir şekilde arttığı ve dünya ortalamasının çok üstünde olduğu bir kıta olarak değerlendirilebilir (Grafik 4). Kişi başına düşen koyun etinde 22 kg ile İzlanda ve 8-9 kg ile Arnavutluk ve Yunanistan öne çıkarken domuz etinde 55 kg ile İspanya, 54 kg ile Polonya, 53 kg ile Hırvatistan, 52 kg ile Macaristan, 48 kg ile Litvanya ve 47 kg ile Avusturya öne çıkmaktadır (FAO, 2022).

Bütün hayvansal ürünlerden çok, sadece kırmızı eti düşündüğümüzde protein ve yağ kaynağı olması ile birlikte Fe, Zn, A ve B gibi hayati vitaminleri içermesi ve çoğu zaman muadilinin olmaması nedeniyle kırmızı et hayati öneme sahiptir (Wang ve ark., 2015). Ancak bu öneme rağmen FAO'nun 2017 yılı verilerine göre; gelişmiş ülkelerde protein alımı %60-70 oranında hayvansal ürünlerden elde ediliyorken gelişmekte olan ülkelerde ortalama %35-40 ve gelişmemiş ülkelerde %30'un altındadır. Dünya genelinde alınan protein kaynağının %45'ini hayvansal ve %55'ini bitkisel ürünler oluşturmaktadır. Hong Kong (%73), İzlanda (%72), Moğolistan (%68), Avustralya (%66), Danimarka, Hollanda, ABD, Arjantin ve Lüksemburg (%65-66) gibi gelişmiş ülkeler protein kaynağını daha çok hayvansal ürünlerden alan başlıca ülkeleri oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler içerisinde yer alan Türkiye'de ise protein alımında hayvansal ürünler gelişmiş ülkelerin ve dünya ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Türkiye'de alınan proteinin %35'i hayvansal ürünlerden ve %65'i bitkisel ürünlerden elde edilmektedir. Dolayısıyla hayvansal protein alımında ülkeler içerisinde Türkiye 116.sırada yer almaktadır ve Ürdün, Honduras, El Salvador, Azerbaycan, Nikaragua ile Endonezya gibi ülkelerle aynı ortalamaya sahiptir. Dünyanın gelişmemiş ülkelerinde hayvansal proteinler son derece az ve bitkisel proteinler çoğunluğu oluşturmaktadır. Hayvansal protein alımının en az olduğu ülkeler ise Etiyopya (%9), Nijerya (%13), Burkina Faso (%14), Ruanda, Nijer ve Tanzanya (%15) gibi ülkelerdir. Ancak hayvansal protein kaynakları bilindiği gibi çeşitli olup et, süt ve yumurtadan oluşmaktadır. Burada çalışma kapsamı gereği süt ve yumurtadan çok kırmızı etten alınan protein, kalori ve yağ detayına inilecektir (FAO, 2017, FAO, 2022).

Dünyada 2017 yılı itibari ile kırmızı etten (FAO, 2017) 15 milyon tondan fazla protein alımı gerçekleşmiş ve bunun %54'ünü domuz eti, %30'unu sığır eti, %8'i koyun eti, %6'sı keçi eti ve %2'si manda etinden oluşturmıştır. Kırmızı etten alınan mkal (milyon kilo kalori) ve yağ için de benzer bir dağılım söz konusudur. Nitekim aynı yılda alınan mkal miktarının %73 ve yağın %77'si domuzdan elde ediliyorken, aynı sıralama sığır eti için %18 ve %15, koyun eti için %6'sar, keçi eti için %2'ser ve manda eti için ise %1 ile %0,3 şeklindedir. Dünya genelinde kırmızı etten alınan proteinin yarısını tek başına Çin oluşturmaktadır. Aynı şekilde kırmızı etlerden alınan yağ miktarının %60'ı ve mkal miktarının da %62'si yine Çin'e aittir. Toplam kırmızı etten alınan protein miktarı bakımından Çin'i Brezilya (%5), Vietnam (%3), Arjantin (%3), Hindistan (%2,1) ve Pakistan (%2,1) takip etmektedir. Mkal ve yağ için Çin'i %4'er pay ile Vietnam ve Brezilya, %2'ser oran ile de Meksika ve Filipinler takip etmektedir. Aslında manda eti haricinde (Çin, Pakistan'dan sonra gelmektedir) Çin bütün et gruplarından alınan protein miktarında ilk sırada yer almaktadır. Detaylandırılacak olursa, sığır etinden alınan protein miktarında Çin'den sonra Brezilya, Arjantin, Rusya ve Türkiye geliyorken manda etinde Pakistan ve Çin'den sonra Hindistan, Mısır ve Nepal gelmektedir. Koyun ve keçi etinde ilk ülkeler farklılık gösterse de Çin ilk sırada yer almaktadır. Dolayısıyla koyun etinde Çin'i Türkiye, Cezayir, İngiltere ve Avustralya; keçi etinde Hindistan, Pakistan, Nijerya ve Bangladeş takip etmektedir. Domuz etinden alınan protein miktarı bakımından ise yine Çin'den sonra Vietnam, Brezilya, Meksika ve Filipinler gelmektedir. Türkiye'de 2017 yılı itibari ile kırmızı etten alınan protein miktarı yaklaşık 237 bin ton olup dünyanın %1,6'sına denk gelmekte ve kırmızı etten alınan protein miktarı bakımından ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. Ancak alınan protein, yağ ve kalori miktarı bakımından bu sıralama farklılık gösterebilmektedir. Nitekim Türkiye kırmızı etten alınan 2,5 milyon kcal ile dünyada %0,7 gibi paya sahip olup ülkeler içerisinde 17. sırada yer alıyorken, yağ alımında 160 bin ton ile %0,5 oran ile 19.sırada yer almaktadır. Türkiye'de kırmızı etten alınan

proteinin çoğunluğu (%76) bilindiği gibi sığır etinden oluşmaktadır ve burada koyun eti %20 keçi eti de %4 gibi bir paya sahiptir. Görüldüğü gibi Türkiye kırmızı etten alınan protein miktarı bakımından koyun etinde ikinci ve sığır etinde beşinci sırada yer almaktadır. Türkiye kırmızı etten alınan protein miktarında yoğunlaşma her ne kadar sadece sığır etinde görülse de yağ alımında bu yoğunluk söz konusu değildir. Hayvansal yağ alımında koyun eti, sığır etinden daha büyük bir kaynak görevi görmektedir. Türkiye’de hayvansal yağların %52’si koyunlardan, %41’i sığırlardan ve %8’i keçilerden elde edilmektedir. Bunun yanında hayvansal kalorilerin %55’i sığır, %38’i koyun ve %6’sı keçi etinden elde edilmektedir (FAO, 2022).

Sonuç itibari ile 1961 yılı sonrasında dünyada ve Türkiye’de kırmızı et tüketiminin sürekli arttığı görülmektedir. Bunun yanında FAO ve OECD verileri dikkate alınarak oluşturulan kırmızı et tüketim projeksiyonlarına göre söz konusu istikrarlı tüketim çoğu döneme göre daha hızlı artış göstermeye devam edecektir. İlgili verilere göre 2020 yılında yaklaşık 193 milyon ton olan dünya kırmızı et tüketiminin 2029 yılına kadar %15 civarında artış göstererek 221 milyon tona ulaşması beklenmektedir. Aynı şekilde 2020 yılında 1,5 milyon ton civarında olan Türkiye kırmızı et tüketimi %16 oranında artış göstererek 1,8 milyon tonun üzerine çıkması beklenmektedir. Nitekim (Delgado, 2003) milyarlarca insanın diyetindeki yapısal değişiklik, hükümetler tarafından kolayca tersine çevrilemeyecek ilkel bir güçtür. Dolayısıyla bu beklentinin doğru çıkması muhtemeldir. Nitekim gelişen dünya ile birlikte yaşam standartlarının da iyileşmesi doğal bir süreçtir. Ancak son yıllarda tartışılmalı gelen yapay et üretimi söz konusu projeksiyon rakamlarının değişiklik göstermesine neden olabilir.

DÜNYA KIRMIZI ET PAZARI

Dünyada kırmızı et üretimi ve tüketiminin artmasına paralel olarak pazarlama ve ticaret ağları da önemli oranda gelişme göstermiş ve pazarlanan et miktarı da genellikle artmıştır. Küresel et ticareti 1961 yılından günümüze kadar yaklaşık 7 kat artış göstermiştir. FAO verilerine göre 1961 yılında dünya genelinde 1,5 milyon ton dolaylarında toplam kırmızı et üretimi, uluslararası ticarete (ihracat-ithalat) konu olmuşken 2020 yılında bu et miktarı 10 milyon tonun çok üzerine çıkmıştır. Dolayısıyla 1961 yılında pazarlanan kırmızı etin değeri yaklaşık 800 milyon \$ iken 2020 yılında bu değer 34 milyar \$’a yaklaşmıştır. Uluslararası et pazarı 1961 yılından 1990’lı yılların başına kadar genellikle istikrarlı bir artış eğiliminde olup söz konusu yıllar arasında ihracata konu olan kırmızı et miktarı yaklaşık 4 kat artarak 1,5 milyon tondan 6 milyon tona yaklaşmıştır. Ancak 1990’lı yılların başından 2000’li yılların sonlarına kadar durağan bir yapı sergileyerek çoğunlukla benzer değerlerde kalmıştır. Bunun yanında 2010’lu yıllar itibari ile kırmızı et ihracat ve ithalatı sıçrama niteliğinde artış göstermiş ve son on yıllık periyotta iki kata yakın bir artış gerçekleşmiştir. Çalışmanın önceki kısımlarında dünya kırmızı et tüketiminde domuz etinin oldukça baskın olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla kırmızı et ticaretinde de domuz eti özellikle 1980’li yıllardan sonra diğer et gruplarının toplamından fazla olmaya başlamıştır. 1980’lerden önce kırmızı et pazarının baskın türünü sığır eti oluşturmaktadır. Pazarlanan koyun eti ise 2010’lu yıllara kadar stabil bir yapıya sahip olup çoğunlukla 0,8 milyon ton civarında seyretmiş ancak özellikle 2012 yılından 1 milyon tonun üzerine çıkmıştır. Uluslararası kırmızı et ticaretindeki en zayıf halkayı keçi eti oluşturmaktadır. Gerçekten keçi etinin kırmızı et içindeki hacmi genişlemiş olmasına rağmen günümüzde toplam kırmızı et ticaretinin sadece %0,5’ini oluşturabilmektedir. Kırmızı et ticaretinde baskın olan domuz eti ise toplam kırmızı et ihracatının %70’ini oluşturuyorken sığır eti yaklaşık %19 ve koyun eti de %11 gibi bir paya sahiptir. Pazarlanan kırmızı et miktarı (ton) belirtildiği gibi çoğunlukla artış eğiliminde olmasına rağmen değer (\$) olarak oldukça dalgalı bir yapıya sahip olmuştur. 1961 yılında dünya ortalamasında kırmızı etin değeri 0,5\$/kg iken 1981 yılına kadar kısmen istikrarlı bir artış göstererek 2,3\$/kg’a ulaşmıştır. Ancak 1980’li yılların ikinci yarısı itibari ile kırmızı et değeri 1,7\$/kg’ın gerilemiştir. Tekrar artmaya başlayan kırmızı et değeri 1990’lı yılların başında 2,7\$/kg’a ulaşmış ve 2000’li yılların başında 1,9\$/kg’a inmiştir. 2003 yılı itibari ile kırmızı etin değeri artmaya başlayarak kimi yıllarda azalsa da günümüzde 3,2\$/kg’ın üstüne çıkmıştır. Ancak üretim ve tüketim gibi kırmızı etin parasal değeri de mekânsal farklılık göstermektedir. Dolayısıyla çoğu ülke dünya ortalamasından oldukça büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin kırmızı et değeri Karadağ’da 14\$/kg, İsviçre ve Japonya’da 12\$/kg, Malawi’de 11\$/kg iken Venezuela’da 0,3\$/kg, Moritanya’da 0,9\$/kg, Mısır ve Benin’de 1\$/kg şeklindedir. Türkiye’de ise kırmızı etin değeri 4,7\$/kg civarında olup dünya ortalamasının oldukça üstündedir (FAO, 2022). FAO verilerine göre 2020 yılında yapılan toplam kırmızı et ihracatının neredeyse tamamı (%94) 20 ülke tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ülkelerden özellikle İspanya (%14), Almanya (%10), Hollanda (%10), ABD (%9), Danimarka (%7), Belçika (%7), Avustralya (%7) ve Fransa (%5) en büyük kırmızı et ihracatçıları oluşturmaktadır. Dolayısıyla adı geçen 8 ülke toplam kırmızı et ihracatında yaklaşık %70 gibi bir paya sahiptir. Görüldüğü gibi ABD ve Avustralya dışında kırmızı etin dev ihracatçıları Avrupa ülkeleridir. Nitekim toplam kırmızı et ihracatında etkili olan ilk 20 ülkenin 14’ü Avrupa ülkelerinden oluşmaktadır ve aşağıda açıklandığı gibi aynı durumu ithalatta da görmek mümkündür. Yukarıda adı geçen Avrupa ülkeleri dışında toplam kırmızı et ihracatında Polonya %4, BK %3, İrlanda %2 ve İtalya, Avusturya, Macaristan ile Belarus %1’er paya sahiptir. Avrupa ülkeleri haricinde Yeni Zelanda (%5), Kanada (%3), Şili (%2+), Meksika (%1) ve Rusya (%1) diğer büyük ihracatçıları oluşturmaktadır. Ancak ihraç edilen kırmızı et miktarının (ton) ülkelere göre farklılık göstermesinin yanında aynı veya benzer miktarda olmasına rağmen ihracat ve ithalat değeri (\$) farklılık gösterebilmektedir. İspanya ihracat miktarında (1,5 milyon ton) olduğu gibi elde edilen gelir bakımından da ilk sırada yer almaktadır ve 2020 yılında ihraç edilen kırmızı etten yaklaşık 4,7

milyar \$ gelir elde etmiştir. Ancak ihracat miktarı göz önüne alınarak oluşturan yukarıdaki sıralama elde edilen gelir ile örtüşmemektedir. Örneğin Almanya 2020 1,1 milyon ton kırmızı et ihracatı ile ikinci ülke olmasına rağmen elde edilen gelir (3,03 milyar \$) bakımından dördüncü sırada yer almaktadır. Benzer şekilde Avustralya 590 bin ton kırmızı et ihracatı ile yedinci ülkeyi oluştururken yaklaşık 3,2 milyar \$ gelir ile üçüncü sırada yer almaktadır. Sonuç itibari ile toplam kırmızı et ihracatını oluşturan söz konusu ilk 20 ülke ilgili ihracattan yaklaşık 31,4 milyar \$ gelir elde etmiştir. Ancak bu gelirin yaklaşık %62'sinin İspanya, Hollanda, Avustralya, Almanya, Yeni Zelanda ve ABD gibi ülkelere ait olduğunu unutmamak gerekmektedir. Türkiye ise toplam kırmızı et ihracatındaki zayıf halkalardan birini oluşturmaktadır. Nitekim aynı yılda Türkiye'nin toplam kırmızı et ihracatı 1400 ton civarında olup %0,01 gibi düşük bir paya sahiptir ve kırmızı et ihracatında 59.sırada yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin 2020 yılında toplam kırmızı et ihracatından sağladığı gelir 6,5 milyon \$ dolaylarındadır. Kırmızı etin büyük ölçekli talep kısmını oluşturan ithalatta ise dünyanın en büyük et tüketicilerinden birini ve belki de en büyüğünü oluşturan Çin toplamda 4,2 milyon ton ile ithalatın %38'den fazlasına sahiptir ve 2020 yılındaki kırmızı et ithalat değeri yaklaşık 13 milyar \$ olarak kayda geçmiştir. Nüfusun fazla olması, dolayısıyla tüketim miktarının fazla olmasına bağlı olarak dünyanın en büyük kırmızı et ithalatçısı Çin kırmızı et ihracatında zayıf bir halkadır. Ancak özellikle son on yıllık süre zarfında ithalat miktarı oldukça fazla artırmıştır. 2010 yılı itibari ile artmaya başlayan domuz eti ithalatı özellikle 2017 ile 2020 arasında 4 kattan fazla artış gerçekleşmiştir. Ancak söz konusu yıllarda görülen artış sadece domuz eti için değil sığır ve koyun etinde de görülebilmektedir. Aslında kırmızı et ihracatında öne çıkan ülkeler aynı şekilde ithalatta da ilk sıralarda yer almaktadır. Ancak Çin 2020 yılında diğer büyük ithalatçılar olan İtalya (%9), Almanya (%8), Polonya (%4,5), Hollanda (%4,2), Meksika (%3,6), ABD (%3), Birleşik Krallık (%3) ve Fransa'nın (%2,2) toplamından daha fazla kırmızı et ithal etmiştir. Çin'den sonraki en büyük kırmızı et ithalatçıları olan söz konusu ülkeler 2020 yılında yaklaşık 4 milyon ton ithalat gerçekleştirmiş ve bu ülkeleri sırasıyla Yunanistan, Güney Kore, Çekya, Romanya, Portekiz, İspanya, Belçika, BAE, Slovakya, Şili ve Avusturya takip etmektedir. Sonuç itibari ile Çin'in de dahil olduğu bu ülke grubu dünyadaki et ithalatının %88'den fazlasını oluşturmaktadır. Türkiye ise ihracatta olduğu gibi ithalatta da oldukça düşük bir paya sahiptir. Aynı yılda Türkiye'nin ithal ettiği toplam kırmızı etin miktarı 936 tondur ve dünya ithalatı içindeki payı ihracatta olduğu gibi sadece %0,01 şeklindedir. Kırmızı et ithal eden ülkeler arasında 105.sırada olan Türkiye'nin ithalat değeri ise 4,2 milyon \$'dır (FAO, 2022).

Kırmızı etin uluslararası ticaretinde en çok pazarlanan kırmızı et türü üretim ve tüketimde de olduğu gibi domuz etidir. Dünya genelinde 2020 yılında 18 milyar \$ değerinde yaklaşık 7,3 milyon ton domuz eti ihraç edilmiş ve bu da toplam kırmızı et ihracatının miktar (ton) olarak %70'ini, değer (\$) olarak ise %54'ünü oluşturmaktadır. Kırmızı et ihracatında domuz etini yaklaşık 2 milyon ton ve 8 milyar \$ ile sığır eti, 1,2 milyon ton ve 7 milyar \$ ile koyun eti, 48 bin ton ve 295 bin \$ ile de keçi eti takip etmektedir. Dolayısıyla sığır eti toplam kırmızı et ihracatının miktar olarak %19'unu ve değer olarak %24'ünü oluşturuyorken koyun etinde bu sıralama %11-%21, keçi etinde %0,5-%1 şeklindedir. Dünyadaki en büyük domuz et ihracatçısı %18'lik pay ile İspanya'dır. İspanya 2020 yılında yaklaşık 1,3 milyon ton domuz eti ihraç ederek 4 milyar \$'a yakın gelir elde etmiştir. Aslında 1960'lı yıllardan günümüze kadar İspanya domuz eti ihraç etmektedir. Ancak 1990'lı yıllara kadar bu ihracat miktarı oldukça sınırlıdır. Ancak sürekli artış eğiliminde olan domuz eti ihracatı, 1990'lı yıllardan sonra 1,2 milyon tonu geçmiştir. Domuz eti ihracatında İspanya'yı %13 ile Almanya, %12 ile ABD, %11 ile Hollanda, %10 ile Danimarka, %9 ile Belçika ve %6 ile Fransa takip etmektedir. Dolayısıyla çoğunluğu yine Avrupa ülkelerinden oluşan ve yukarıda adı geçen ülkeler dünyadaki domuz eti ihracatının yaklaşık %78'ini oluşturmaktadır. Bunun yanında yukarıdaki ülkelerle birlikte yüzde üçer oran ile Kanada, Polonya, BK, Şili, %2 oran ile İrlanda ve %1'er pay ile Rusya, Macaristan, İtalya, Avusturya, Portekiz; daha düşük oranlarla da Brezilya, Çin ve Finlandiya'dan oluşan ilk 20 ülke toplam domuz eti ihracatının neredeyse tamamını (%98) üstlenmiş durumdadır. 2020 yılında İspanya başta olmak üzere Almanya, Hollanda, Danimarka ve Belçika gibi Avrupa ülkeleri küresel domuz eti ihracatında 10,2 milyar \$ gelir ederek domuz eti ihracatından elde edilen toplam gelirin yarısından fazlasına (%64) sahip olmuştur. Ülkelerin domuz eti ihracatı sıralamasında Türkiye 689 ton ile 43.sırada yer almaktadır ve küresel domuz eti ihracatında oldukça zayıf bir etkiye sahiptir, nitekim bu ihracattan elde edilen gelir 2,4 milyon \$ civarındadır. Küresel kırmızı et ticaretinin temel belirleyici et türünün domuz olması sebebiyle toplam kırmızı et ve domuz eti profili birbirine oldukça yakındır. Dolayısıyla domuz ithalatı ile öne çıkan ülkeler de toplam ette olduğu gibi Çin, İtalya, Almanya, Polonya, Meksika, ABD ve Hollanda'dır. Ancak küresel domuz eti ithalatının yarısına yakını (%45) Çin tarafından yapılmaktadır. Çin, 2020 yılında 10 milyar \$'ın üstünde bir değer ile yaklaşık 3,5 milyon ton domuz eti ithal etmiştir. Çin'den sonra İtalya, Almanya, Polonya, Meksika, BK ve Hollanda gelmektedir. Özellikle İtalya ve Almanya domuz eti ithalatında %9'ar pay ile önemli bir noktadadır. Toplamda yaklaşık 3 milyar \$'lık domuz eti ithalatı yapan bu iki ülkeyi %6 ile Polonya ve %5 ile Meksika takip etmektedir. Sonuç itibari ile Çin'le beraber adı geçen İtalya, Almanya ve Polonya dünya domuz et ithalatının yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır ve görüldüğü gibi domuz etinin küresel ticaretinde yani hem ithalatta hem ihracatta istisnalar haricinde aynı ülkeler öne çıkmaktadır. Domuz eti ihracatında 43. ülke olan Türkiye ise ithalatta 684 ton ile 84. sırada yer almaktadır ve bu ithalatın değeri 2020 yılında 2,2 milyon \$ civarında olmuştur (FAO, 2022).

Sığır eti ile ilgili üretim, tüketim ve pazarlama gibi faaliyetlerde ikinci güçlü halkayı, domuz etinde olduğu gibi Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. En büyük sığır eti ihracatçısı olan Polonya (%14) başta olmak üzere Hollanda (%8),

Fransa (%8), İspanya (%7) ve Almanya (%7) söz konusu ihracatın yarısına yakınına oluşturmaktadır. Bu ülkeler tarafından 2020 yılında sığır eti ihracatından elde edilen gelir yaklaşık 3,7 milyar \$'dır. Sığır etini ihraç eden ilk 20 ülke göz önüne alındığında çoğunluğunu Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Nitekim sığır eti ihracatından elde edilen gelirin %62'ye yakını sadece Avrupa ülkeleri tarafından sağlanmaktadır. Ancak yukarıda adı geçen beş ülkeden sonra bu ihracatta öncelikle Avustralya (%6), ABD (%6) ve Meksika (%5) önemli bir ihracat potansiyeline sahiptir. Sığır etinin küresel ticaretinin domuz eti gibi belirli noktalarda yoğunluk gösterdiği ve yoğunluk noktalarının çoğunun domuz eti ile ortak olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim sığır eti ihracatının %91'i yukarıdaki ülkelerin de dahil olduğu 20 ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Adı geçen ilk ülkelerden sonra sığır eti ihracatında güçlü sayılabilecek ülkeler ise %4'er oran ile Belarus, Yeni Zelanda ve Belçika; %3'er oran ile Pakistan, Arjantin, Uruguay ve İtalya ve %2'şer oran ile Kanada, Avusturya, İrlanda, BK ve Danimarka şeklinde sıralanabilir. Bunun yanında sığır eti ihracatında ABD 121 bin ton ile sekizinci ülkeyi oluşturuyorken bu ihracatta elde edilen gelir bakımından yaklaşık 807 milyon \$ ile ilk sırayı oluşturmaktadır ve ABD'yi 796 milyon \$ ile Hollanda, 720 milyon \$ ile Polonya, 704 milyon \$ ile Fransa ve 620 milyon \$ ile de İspanya takip etmektedir. Türkiye bu sektörde dünya içinde ortalama %0,03 gibi düşük bir paya sahiptir. 2020 yılı itibarı ile Türkiye'nin ihraç ettiği sığır eti 500 ton civarındadır ve bu sıralamada 51.ülke olup sağladığı gelir 2,2 milyon \$ dolaylarındadır. Domuz eti ile sığır etindeki ihracatın mekânsal dağılışı benzerliği ithalatı da söz konusudur. Dolayısıyla Çin başta olmak üzere Hollanda, İtalya, Güney Kore ve ABD en büyük sığır eti ithalatçıları oluşturmaktadır ki bu ülkeler ilgili ithalatın yarısından fazlasını (%53) oluşturmaktadır. Bunun yanında yukarıda değinildiği gibi Hollanda ve ABD aynı et grubunun ihracat boyutunda güçlü ülkeleri oluşturmaktadır. 2020 yılında Çin'in ithal ettiği sığır eti 981 milyon \$ değerinde olup yaklaşık 314 bin tondur ve bu da toplam ithalatın %16'sına denk gelmektedir. İkinci çoğunluk grubunu oluşturan Hollanda 230 bin ton ile söz konusu ithalatın %12'sini, İtalya 200 bin ton ile %10'unu ve Güney Kore 155 bin ton ile %8'ini oluşturmaktadır. Birbirine yakın miktarlarda sığır eti ithal eden ABD ve Almanya %6'şar paya sahip olup bu ülkeleri ise Yunanistan ve Fransa başta olmak üzere Portekiz, İspanya, BAE, BK, ve Belçika takip etmektedir. Türkiye ihracatta olduğu gibi ithalatı da son sıralarda yer almaktadır sığır eti ithal eden ülkeler arasında 108.sırada yer almaktadır. Söz konusu ithalatı dünyanın sadece %0,04'ünü oluşturan Türkiye 2020 yılında 82 ton sığır eti ithal ederek yaklaşık 360 bin \$ bütçe ayırmıştır (FAO, 2022).

Belirli ülkeler haricinde dünya genelinde küçükbaş hayvanların eti genellikle büyükbaş hayvan eti tercihinden sonra gelmektedir. Özellikle keçi eti, kırmızı etin en zayıf halkasını oluşturmaktadır. 2020 yılı itibarı ile ihracata konu olan küçükbaş eti toplamda 1,2 milyon ton dolaylarındadır ve bunun %96'sını koyun eti oluşturmaktadır. Söz konusu etlerin ithalat ve ihracat alanları bir önceki et gruplarına göre mekânsal farklılık gösterse de dünyanın fazla et tüketen ülkelerini özellikle ithalat boyutunda görmek mümkündür. Koyun eti ihracatında önemli farklarla Avustralya ve Yeni Zelanda öne çıkmaktadır. Toplam koyun eti ihracatının %38'i Avustralya (2,6 milyar \$) ve %35'i Yeni Zelanda (2,5 milyar \$) tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu iki ülke toplam ihracatın %73'ünü tek başına oluşturmaktadır. Aslında bu iki ülke başta olmak üzere koyun eti ihracatının %94'e yakını 10 ülke tarafından sağlanmaktadır. Avustralya ve Yeni Zelanda'dan sonra BK (%8), İrlanda (%5), İspanya (%3) ve Hollanda (%3) başta olmak üzere Uruguay, Belçika, Hindistan ve Fransa gelmektedir. Koyun etinin ithalatında çalışmaya konu olan veya olmayan birçok et türünde olduğu gibi Çin öne çıkmaktadır. Çin 2020 yılında 390 bin ton ve yaklaşık 1,9 milyar \$ değerinde koyun eti ithalatı gerçekleştirmiştir ki bu da toplam koyun eti ithalatının %34'ünü oluşturmaktadır. Çin'den sonra ABD (%11), Fransa (%7), BK (%5) ve Almanya (%4) diğer koyun et ithalatçıları oluşturmaktadır. BAE, Malezya, Hollanda, İran, Katar, Kanada ve Belçika ise diğer ithalatçı ülkelerdir. Uluslararası et pazarında nispeten daha zayıf bir potansiyele sahip olan keçi eti yaklaşık 49 bin ton ile 195 bin \$'lık bir potansiyele sahiptir. Keçi et ihracatında Avustralya dışında dünya et pazarında adı çok fazla anılmayan Etiyopya ve Kenya öne çıkmaktadır. Avustralya (%27), Etiyopya (%22) ve Kenya (%21) bu ihracatın %70'ini oluşturmaktadır. Keçi eti ihracatında öne çıkan diğer ülkeler ise İspanya (%8), Fransa (%4), Yeni Zelanda (%3), Yunanistan (%3) ile %2'şer paya sahip olan Çin, Hollanda, Pakistan ve Sudan gibi ülkelerdir. Çin'in birinci olmadığı keçi eti ithalatında %33 ile çoğunluk BAE ve %22 oran ile ABD'ye aittir. Dolayısıyla bu iki ülke toplam keçi etinin yarısından fazlasını ithal etmektedir. Bu ülkeleri Çin (%7) ve Portekiz (%5) başta olmak üzere Fransa Suudi Arabistan, Kanada, Güney Kore, Bahreyn ve Umman gibi ülkeler takip etmektedir. Küçükbaş hayvan sayısı bakımından dünyada önemli bir noktada olan Türkiye bu et grubunun uluslararası ticaretinde yine küçük bir paya sahiptir. 2020 yılında koyun et ticaretinde 209 ton ihracat ve 1987 ton ithalat ile %0,02 gibi bir kırmızı et dış ticaret hacmine sahiptir (FAO, 2022)

DÜNYA KIRMIZI ET PAZARINDA TÜRKİYE

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar Türkiye'de tarım ve hayvancılık uygulamaları sürekli tartışılmalı ve sektör ile ilgili çok sayıda politika ve kanun oluşturulmuştur. Dolayısıyla Ayyıldız'ın (1994, s. 22-31) ifade ettiği gibi; Türkiye bir kalkınma hamlesi içindedir ve tarımsal gelişmeyi ön koşul kabul ederek sanayileşmeyi hedef almıştır. Sanayileşme ile birlikte planlı dönemin başından itibaren temel ilke bölge bazlı uygulamalar yaparak gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması için sektörel analizlere gidilmesi olmuştur. Ancak potansiyel hayvan varlığına ve çok sayıda farklı uygulamalara rağmen Türkiye hayvancılığı niteliksel olarak istenilen düzeye erişmemiştir. Bunun temel nedeni hayvancılık faaliyetlerinin teknolojik gelişmeye paralel olarak modernize

edilememesi, hayvanların çoğunlukla yerli ırklardan oluşmasıdır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar Türkiye'nin hayvan potansiyeli farklı evreler geçirmiş ve 1980'li yılların birinci yarısına kadar nicel yönden istikrar sağlanabilmiştir. Ancak bu yıllardan sonra Türkiye'nin hayvan varlığı, özellikle de küçükbaş hayvan varlığı neredeyse istikrarlı bir şekilde azalmaya başlamıştır. Dolayısıyla 1984 yılında 70 milyona yakın olan küçükbaş hayvan sayısı 2000'li yılların sonunda 30 milyonun altına düşmüştür. Büyükbaş hayvan sayısında belirtilen dönemde kayıplar söz konusu iken günümüzde 1980'li yılların seviyesine tekrar ulaşabilmiştir. Ancak Türkiye'de her iki hayvancılık kolu 2010'lu yıllar itibari ile artmaya başlamış ve günümüzde 55 milyona yakın küçükbaş hayvan ve 18 milyondan fazla büyükbaş hayvan barındırılmaktadır. Türkiye'nin kırmızı et kaynağı dünya profilinden oldukça farklıdır. Birçok ülkenin kırmızı et üretiminde domuz, kemirgenler, katır, eşek ve deve gibi hayvanlar kullanılıyorken Türkiye'de özellikle kültürel yapı ve inançsal faktörler dolayısıyla bu kaynaklar nispeten sınırlıdır. Türkiye'de üretilen 1.073.728 tonluk etin büyük çoğunluğu (%89,5) sığır etinden oluşuyorken, bunu %8,8 ile koyun, %1,4 ile keçi, %0,1 ile at ve %0,05 ile manda eti takip etmektedir. TÜİK'in 2021 yılı verilerine göre Türkiye'nin kırmızı et dış ticaret hacmi yaklaşık 1,3 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Ancak bunun bir kısmının beyaz etten oluştuğunu unutmamak gerekmektedir. Bunun yanında, hangi et grubunun nasıl bir paya sahip olduğu ile ilgili verilerin paylaşılabilmesi sebebiyle ilgili detaya inilememiştir. Söz konusu dış ticaretin %34'ünü canlı hayvanlar oluşturuyorken %66'sını da et ve et ürünleri oluşturmaktadır. Ek olarak canlı hayvan ticaretinde ithalat, et ve et ürünlerinde ihracat öne çıkmaktadır (FAO, 2022, TÜİK, 2022).

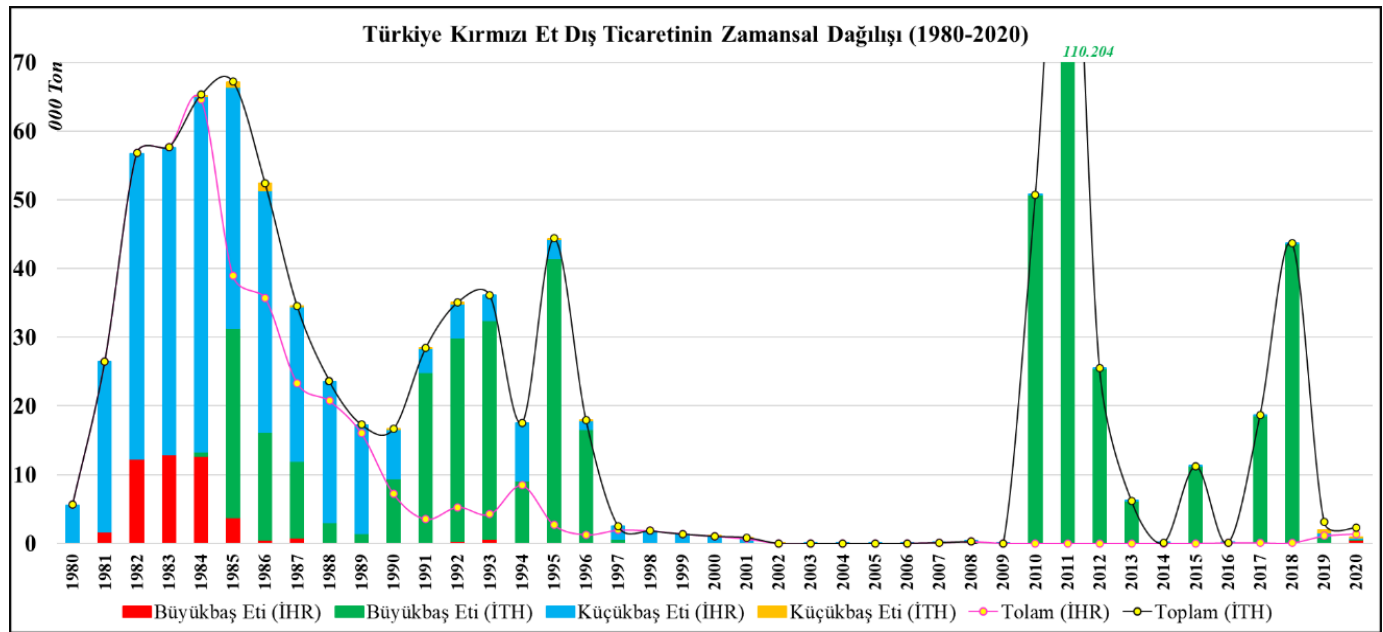
TÜİK verilerine göre Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2008 sonrasında görülen dalgalanma haricinde düzenli bir artış eğilimine sahiptir. 1970 yılında 1,5 milyar \$ olan dış ticaret hacmi 1980 yılında 11, 1990 yılında 35, 2000 yılında 83, 2010 yılında 300 ve 2020 yılında da 370 milyar \$'ın üzerine çıkmıştır. Ancak bütün yıllarda bu ticaret hacminin çoğunluğu ithalattan oluşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin dış ticareti, dış ticaret açığı anlamına gelen ithalat>ihracat ekseninde olmuş ve 1970 yılından günümüze kadar bütün yıllarda bu açıklık görülmüştür. Türkiye'nin güncel veriler ışığında (TÜİK, 2022) uluslararası toplam kırmızı et ticaretindeki hacmi 2.335 ton et ile 10,7 milyon \$'dır. Türkiye kırmızı et dış ticaret hacminin %60'ı ihracat ve %40'ı ithalattan oluşmaktadır. İhraç edilen etin miktarı 1399 ton olup sağlanan gelir 6,5 milyon \$ iken ithal edilen kırmızı et miktarı 936 ton olup bunun değeri de 4,2 milyon \$ olmuştur. Dolayısıyla ihraç edilen etin kg fiyatı 4,6 \$ iken ithal edilen et fiyatı da 4,5 \$ olarak hesaplanabilir. TÜİK'in fasıllara göre (2020) belirlemiş olduğu ihracat ürünlerinde motorlu taşıtlar, mekanik cihaz ve makineler ile demir ve çelik gibi ürünler büyük payı (yaklaşık %25) oluşturuyorken ithalatta ise büyük çoğunluğu yaklaşık %45 mineral yakıtlar/yağlar, kıymetli metaller/taşlar, mekanik cihaz ve makineler ile elektrikli cihazlar oluşturmaktadır. Kırmızı etin toplam dış ticaretteki payı oldukça azdır. Resmi verilere (TÜİK, 2022) göre Türkiye'de, 1980'li yılların ilk yarısı kırmızı et dış ticaret hacminin en üst seviyede olduğu ve bunun neredeyse tamamının ihracattan oluştuğu bir dönemi oluşturmaktadır. Ancak bu dönemde bile kırmızı et Türkiye'nin toplam dış ticaretinde sadece %0,01 gibi bir paya sahip olmuştur. Toplam ticaret hacminde bütün yıllarda görülen dış ticaret açığı kırmızı ette 1990'lı yıllarda ve 2010 sonrasında görülebilmektedir. Belirtilen yıl aralıklarının dışında bütün yıllarda kırmızı et ihracatı ithalattan fazla olmuştur. Nitekim 1961 yılı itibari ile ele alınan FAO verilerine göre Türkiye, 1984 yılında kırmızı eti ithal etmeye başlamıştır. Bu yıl aynı zamanda Türkiye hayvancılığının sekteye uğramaya ve zirveye ulaşan kırmızı et ihracatının hızlı bir şekilde düşmeye başladığı yıl olarak da bilinmektedir (FAO, 2022, TÜİK, 2022).

Türkiye kırmızı et dış ticaretinin zamansal değişimi oldukça dalgalı bir yapıya sahiptir. Dünyadaki kırmızı et dış ticaretinin yıl bazlı dağılımına bakıldığında istikrarlı bir artış dikkat çekerken Türkiye de ihracat ve ithalatın farklı dönemlerde yoğunlaştığı ve ithalat-ithalatta belirgin bir istikrarın olmadığı görülmektedir. 1980'li yıllardaki kırmızı et hacminin çoğunluğunu küçükbaş hayvan eti ihracatı oluşturuyorken 1990'lı ve 2010'lu yılların hacmini ise büyükbaş eti ithalatı oluşturmaktadır. Türkiye'nin 1980'li yıllardaki kırmızı et ticaretinde özellikle koyun eti son derece baskın bir etkiye sahiptir. Özellikle 1980'li yılların ilk yarısında toplam ihracatın (65 bin ton) %80'den fazlasını oluşturmaktadır. Ancak bu yıldan sonra belirgin bir şekilde düşmeye başlayan küçükbaş eti ihracatı, 2000'li yıllarda 10 tonun altına gerilemiştir. Bu da koyun etinin Türkiye'nin uluslararası kırmızı et ticaretindeki yerini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Nitekim 2000'li yılların başlarından 2019 yılına kadar koyun eti ithalatı neredeyse hiç yokken ihracat ise oldukça sınırlı kalmıştır. Aslında 1985 ve 1986 yıllarında ithal edilen koyun eti bin tona yaklaşıp da diğer bütün yıllar için koyun etinin ithalat boyutunda pasif olduğu söylenebilir. 2019 yılında ithal edilen koyun eti 420 tona ulaşmış ancak bir sonraki yıl yine gerileyerek 170 tona düşmüştür.

Türkiye'nin kırmızı et ticaretinde büyük çoğunlukla ithalat boyutunda etkili olan sığır eti yine 1980'li yılların ilk yarısında ihracata konu olmuştur. 1982 ile 1984 yılları arasında 12 bin tonun üzerinde olan sığır eti ihracatı 1985 yılında 4 bin tonun altına gerilemiş ve belirli yıllarda kısmi artışlar gösterse de yine 2019 yılına kadar 100 tonun altında seyretmiştir. 2019 yılında bir önceki yıla göre iki kat artış gösteren sığır eti ihracatı 2020 yılında 500 tonu geçmiştir. Ancak sığır eti kırmızı et ithalatında belirli dönemlerde oldukça önemli bir yere sahiptir. 1980'li yılların ikinci yarısı itibari (1985; 28 bin ton) ile başlayan sığır eti ithalatı 1990'lı yılların yarısına kadar (1995; 42 bin ton) devam etse de bu yıllardan sonra aniden son bulmuştur. 2000'li yıllar boyunca neredeyse hiç ithal edilmeyen sığır eti

2010'dan sonra tekrar ithal edilmeye başlanmış ve özellikle 2011 yılında bu ithalat miktarı 110 bin tonun üzerine çıkmıştır (FAO, 2022, TÜİK, 2022).

2010 itibari ile artış gösteren sığır eti ithalatında istikrarlı bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim 2011'den sonra düşmeye başlayan ithalat miktarı 2014 yılında 120 tona gerilemiş ve sonrasında tekrar artmaya başlayarak 2018 yılında 43 bin tonu geçmiştir. 2020 yılında ise ithal edilen sığır eti diğer bütün et gruplarından daha az olup 82 ton ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla 2000'li yıllarda sığır etinin ithal edilmemiş olması hâlinde Türkiye'nin kırmızı et dış ticareti oldukça sınırlı bir seviyede kalırdı. Söz konusu kırmızı et ticaretinin en zayıf halkasını ise domuz eti oluşturmaktadır. 2019 yılına kadar domuz eti ihracatı genelde 1980'li yıllarda özellikle de 1984 yılında 181 ton olarak gerçekleşmiş ithalatı ise istisnai yıllar haricinde neredeyse hiç yapılmamıştır. Ancak 2019 yılına gelindiğinde domuz eti ihracatı 439 tona ve 2020 yılında da 700 tona yaklaşmıştır. Aynı yıllarda bu etin ithalatı önce 697 ve 684 ton olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2020 yılının kırmızı et ticareti hacminin %60'a yakını domuz etinden oluşuyorken %25'i büyükbaş ve %16'sı da küçükbaş etinden oluşmaktadır. Nitekim domuz eti; kırmızı et ihracatının %49'unu ve ithalatının da %73'ünü oluşturmaktadır. Netice itibari ile domuz eti tüketiminin inançsal ve kültürel sebeplerden dolayı sınırlı olduğu Türkiye özellikle 2019 ve 2020 yıllarında ilgili sektörde önemli bir yer edinmiştir (Grafik 5).

Grafik 5: Türkiye Kırmızı Et Dış Ticaretinin Zamansal Değişimi (1980-2020)

Kaynak: FAO (2022) verilerinden faydalanılmıştır.

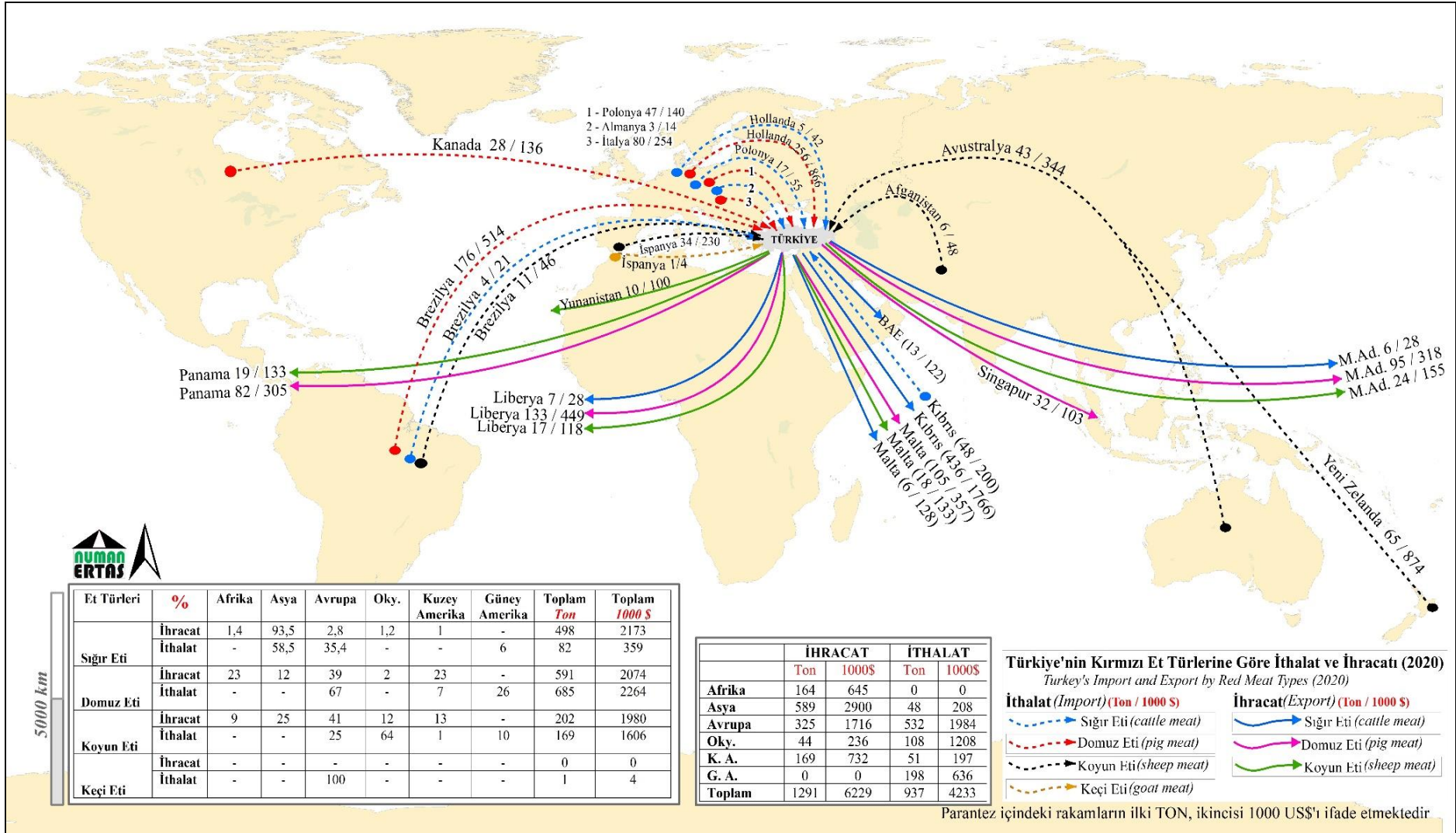
Kırmızı et Türkiye dış ticaretinin nispeten küçük bir kısmını oluştursa da oldukça geniş bir mekânsal dağılışa sahiptir. Nitekim kırmızı et ticaretinin bulunmadığı bir kıtanın olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak bunun yanında söz konusu dış ticaretin belirli alanlarda yoğunluk gösterdiğini de belirtmek gerekmektedir. Türkiye'nin kırmızı et dış ticaret hacminde Avrupa ve Asya kıtaları öne çıkmaktadır. Avrupa kıtası bu ticaret hacminin %38'ini oluşturuyorken Asya kıtası %30'a yakın bir paya sahiptir. Bu iki kıtayı %10 ile Kuzey Amerika, %9 ile Güney Amerika ve %7'ser pay ile Afrika ve Okyanusya takip etmektedir. Ancak bu ticaret ihracat ve ithalatın ayrı değerlendirilmesi durumunda farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim toplam kırmızı et ihracatının en fazla yapıldığı kıta Asya (%46) iken en fazla ithalatın yapıldığı kıta %57 ile Avrupa'dır. Bunun yanında Asya toplam kırmızı et ticaretinde ikinci yoğunluk alanını oluştururken ithalatta sadece %5 gibi bir paya sahiptir. Aslında her ne kadar söz konusu kıtalardan bahsedilse de belirli ülkelerin bu ticaretin büyük çoğunluğunu oluşturduğunu söylemek gerekmektedir. Türkiye sığır eti ihracatının %94'ü Asya ülkelerine yapılmaktadır ancak bunun büyük çoğunluğu yani yaklaşık 500 ton olan ihracatın 436 tonu sadece Kıbrıs'a yapılmış ve 2020 yılında söz konusu kalemden buradan sağlanan gelir ise 1.8 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kıta bazlı mekânsal dağılışı çok az sayıda ülkenin öne çıktığını ve yoğunluğun belirli alanlarda gerçekleştiğini unutmamak gerekmektedir (Harita 1). Kıbrıs'ı ise BAE, Liberya, Malta, Marşal, Katar, Yunanistan ve Umman takip etmektedir. İhraç edilen sığır etinde adı geçen bu ülkeler toplam sığır eti ihracatının nerdeyse tamamını (%97) oluşturmaktadır. Aynı et türünün ithalatında da yaklaşık %59 pay ile yine Kıbrıs ve %21 ile Polonya ilk sıralarda yer alırken bu ülkeleri Hollanda, Brezilya, Almanya, İtalya, Yunanistan ve Afganistan takip etmektedir. Adı geçen ülkelerin dışında başka bir ülkeden sığır eti ithalatı yapılmamaktadır. Dolayısıyla Asya kıtası bu ithalatın %59'unu (sadece Kıbrıs), Avrupa kıtası %35'ini ve Güney Amerika da (sadece Brezilya) %6'sını oluşturmaktadır (Harita 1).

Türkiye kırmızı et dış ticaretinde domuzun önemli bir payının olduğu çalışmanın önceki kısımlarında da belirtilmişti. Özellikle ihracat boyutunda Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika; ithalat boyutunda yine Avrupa ve Kuzey Amerika ile birlikte Güney Amerika bu ticaretin domuz eti kısmıyla öne çıkmaktadır. FAO'ya göre 2020 yılında Afrika'ya

ihraç edilen toplam kırmızı etin %84'ü, Avrupa'ya ihraç edilen etin %70'i ve Kuzey Amerika'ya ihraç edilen etin ise %81'i domuz etinden oluşmaktadır. Benzer şekilde Avrupa'dan ithal edilen toplam kırmızı etin %86'sı, Kuzey Amerika'dan ithal edilen etin hemen hemen tamamı ve Güney Amerika'dan ithal etin ise %90'a yakını domuz etinden oluşmaktadır. Ancak bu dağılımın son yıllarda bu şekli aldığını ve uzun dönemler boyunca domuzun Türkiye kırmızı et ticaretinde oldukça zayıf halkayı oluşturduğunu unutmamak gerekmektedir. Dolayısıyla uzun dönem boyunca Türkiye'nin kırmızı et ticaretinde yer almayan domuz eti, 2019 yılı itibari ile diğer et türlerinden daha büyük bir potansiyele sahip olarak söz konusu ticaretin güçlü halkalarından birini oluşturmaktadır. 2020 yılı itibari ile Türkiye'nin toplam domuz eti ticaretinde özellikle Avrupa dikkat çekmektedir. Nitekim Avrupa, Türkiye'nin domuz eti ihracatında %39 ve ithalatında %67 gibi bir çoğunluğa sahiptir. İhracatta Avrupa'yı %23'er pay ile Afrika ve Kuzey Amerika, %12 ile de Asya kıtaları gelmektedir. İthalatta yine Avrupa'yı Güney Amerika (%26) ve düşük bir pay ile (%7) Kuzey Amerika takip etmektedir. Türkiye'nin ihraç ettiği domuz etinin ülke bazlı mekânsal dağılışıda özellikle Liberya (%20), Malta (%16), Marshall Adaları (%14), ve Panama (%12) büyük çoğunluğa sahiptir. Domuz eti ihracatıyla sadece bu ülkelerden elde edilen gelir ise yaklaşık 1,5 milyon \$'dır. İhraç edilen domuz eti miktarı bakımından bu ülkeleri Singapur Çin (Hong Kong), Bahamalar, Yunanistan takip etmektedir. Domuz eti ithalatında ise Hollanda (%37), Brezilya (%26) ve İtalya (%12) öne çıkıyorken bu ülkeleri Polonya, Kanada, İspanya, ABD ve Almanya takip etmektedir. Söz konusu ülkeler domuz eti ithalatının neredeyse tamamını oluşturmaktadır ve 2020 yılı itibari ile bu ithalatın değeri 2,1 milyon \$'ın üstünde olmuştur (Harita 1).

Türkiye'nin koyun eti dış ticaretinde özellikle Yeni Zelanda'nın ve daha sonra da Avustralya'nın etkisiyle Okyanusya kıtası son derece önemli bir noktada yer almaktadır. Aslında Türkiye koyun etini Güney Amerika dışında bütün kıtalara ihraç etmektedir. Ancak özellikle Avrupa ülkelerine yapılan koyun eti ihracatı dikkat çekmektedir. 2020 yılında Avrupa'ya yapılan koyun eti ihracatı toplam koyun eti ihracatının %41'ini oluşturuyorken %25'i Asya, %13'ü Kuzey Amerika, %12'si Okyanusya ve %9'u da Afrika ülkelerine yapılmıştır. Ancak Türkiye'nin ithal ettiği koyun etinde büyük çoğunlukla Okyanusya (%64) öne çıkmaktadır ve geri kalanı ise Avrupa (%25) ve Güney Amerika'dan (%10) yapılmaktadır. Koyun eti özellikle ihracat boyutu başta olmak üzere kırmızı et ticaretinde nispeten daha az bir paya sahiptir. Türkiye koyun etini başta Marshall Adaları (%12) olmak üzere Panama (%9), Malta (%9), Liberya (%8) ve Yunanistan (%5) gibi ülkelere ihraç etmektedir. Singapur, BAE ve Almanya'nın da dahil olduğu bu ülke grubu söz konusu ihracatın yarısını oluşturmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ülkelere ihraç edilen koyun etinden sağlanan gelir ise 2020 yılı itibari ile 0,9 milyon \$'ın üzerinde gerçekleşmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'nin koyun eti ithalatında Yeni Zelanda ve Avustralya önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla 2020 yılında ithal edilen yaklaşık 170 tonluk koyun etinin %38,5'i Yeni Zelanda'dan ve %25,4'ü de Avustralya'dan sağlanmıştır. Ancak bir Avrupa ülkesi olmasına rağmen İspanya'nın önemli bir koyun eti ihracatçısı olduğunu ve Türkiye'nin koyun eti ithalatının %20 gibi önemli bir kısmını oluşturduğunu unutmamak gerekmektedir. Söz konusu ülkeler Türkiye'nin ithal ettiği toplam koyun etinin %84'ünü oluşturmaktadır. Bunun yanında adı geçen ülkelerle birlikte Brezilya, Afganistan, Almanya, Hollanda ve İsveç toplam koyun eti ithalatının neredeyse tamamını (%98) oluşturmaktadır. Bu ülkelerden 2020 yılında ithal edilen koyun etinin bedeli ise %55'e yakını Yeni Zelanda'ya ait olmak suretiyle 1,6 milyon \$ civarında olmuştur (Harita 1).

Sığır, domuz ve koyun etinin toplamından oluşan kırmızı et ihracatında Kıbrıs ve Liberya başta olmak üzere Malta, Marshall Adaları, Panama, Singapur, Çin (Hong Kong) ve Yunanistan toplamın %78'den fazlasını oluşturmaktadır (Harita 1). Bu ülkelere ihraç edilen toplam kırmızı etten elde edilen gelir 2020 yılı itibari ile 4,4 milyon \$ civarında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin kırmızı et ithalatında ise Hollanda ve Brezilya başta olmak üzere İtalya, Yeni Zelanda, Polonya, İspanya, Kıbrıs ve Avustralya %90'a yakın bir orana sahip olup son yıllarda toplam kırmızı et ithalatı için harcanan para 3,7 milyon \$ civarındadır.

Harita 1: Türkiye'nin Kırmızı Et Türlerine Göre İhracat ve İthalatı (2020)

Kaynak: FAO (2022) verilerinden faydalanılmıştır.

SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli odak noktalarından birini oluşturan ve ilgili hedefler için yeterli potansiyeli ve çeşitliliği barındıran hayvancılık sektörü, milyarlarca insanın geçinmesinde ve beslenmesinde etkin rol oynamaktadır. Tarawali'nin de belirttiği gibi sadece bu sebepten dolayı dünyanın tüm bölgelerindeki tüm hayvancılık üretim sistemlerinin daha güvenli, daha sürdürülebilir, daha sorumlu ve daha verimli hale getirilmesi gerekmektedir. Hayvancılık faaliyetlerine sadece gıda arzı sağlayan bir sektör olarak yaklaşmanın doğruluktan uzak olduğunu ve aynı zamanda hizmet yelpazesinin üretim, tedarik ve arz boyutları bakımından oldukça geniş olduğunu ve yarım milyardan fazla insanın geçimini sadece bu sektörden sağladığını unutmamak gerekmektedir. Dünyadaki gıda arzının daha verimli bir şekilde sürdürülebilmesi, gelecek ile ilgili kaygıların en aza indirilmesi için politik ve ekonomik gücün bir göstergesi olan hayvancılık faaliyetlerinin fırsatları ve zorlukları dikkate alınarak korunması ve desteklenmesi gerekmektedir. Türkiye, dünya hayvancılığında özellikle küçükbaş hayvan varlığı bakımından önemli bir konumdadır ve etkin bir role sahiptir. Ancak hayvancılık sektöründen istenilen verimin alınabilmesi için farklı bir perspektif ile çözüm yollarının aranması ve nicel artış çabalarından çok nitel iyileştirme çalışmalarının artırılması gerekmektedir. Bu yöntemin sadece Türkiye için değil dünyadaki bütün hayvancılık faaliyetleri için geçerli olması elzemdir. Hayvan sayısının artırılması yerine hayvan başına alınan verimin artırılması söz konusu protein talebi sorununun çözülmesi ve hayvancılığın çevre üzerindeki olumsuz etkilerin minimize edilmesi bağlamında önem taşımaktadır. Nitekim çalışmanın ilgili yerlerinde bahsedildiği gibi kırmızı et kaynakları ve çeşitliliği oldukça fazladır, dolayısıyla bu çeşitliliğin ve kaynakların artırılmasından çok küresel tartışmalara neden olan protein ihtiyacının giderilmesine ve daha dengeli bir beslenme coğrafyasının oluşturulmasına önem verilmelidir.

Küresel kırmızı et üretiminde son 60 yılda 3 kattan fazla artış gerçekleşmiştir. 1961 yılında 60 milyon ton dolaylarında olan kırmızı et üretimi 1980 yılına gelindiğinde %80 artışla 107 milyon tonun, 2000 yılına gelindiğinde %50 artışa sahne olup 160 milyon tonun üzerine çıkmıştır. 2020 yılına gelindiğinde bir önceki döneme göre gerçekleşen artış ise %24 bandındadır. Dolayısıyla en büyük artışın 1960 ile 1980 yılında gerçekleştiği çoğunluğu domuz olmak üzere, sığır, koyun ve keçi den elde edilen üretim miktarı 200 milyon tona yaklaşmıştır. Dünya kırmızı et üretiminin büyük çoğunluğunu domuz eti oluşturmaktadır ve domuz eti toplam kırmızı et üretiminin %54'lük bir payına, sığır eti %33'ten fazlasına, koyun eti %5'ine ve keçi eti de %3'üne sahiptir. Dünya kırmızı et üretiminde önde gelen ülkeleri Çin (%27), ABD (%13) ve Brezilya (%7) oluşturmaktadır; Türkiye üretim miktarı bakımından yaklaşık 962 bin ton sığır eti ile dünya sığır eti üretiminin %1,4'ünü, yaklaşık 95 bin ton koyun eti ile dünyadaki koyun eti üretiminin %1'ini ve 15 bin ton üretim ile keçi etinin %0,25'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla 2020 yılı itibarı ile Türkiye'de 1 milyon 72 bin tondan fazla kırmızı et üretimi gerçekleşmiştir ve küresel kırmızı et ticaretinde etkin bir rolü olmayan Türkiye, üretim kapsamında belirgin bir potansiyele (30. ülke) sahiptir. Hayvansal ürünlerin önemli bir parametresini, dolayısıyla insan sağlığının ve vazgeçilmez diyetinin temelini oluşturan kırmızı et üretim alanları belirli mekanlarda yoğunluk göstermektedir. Ancak söz konusu temel gıda ürününün mekânsal dağılışı eşitlikçi ilkenin uygulanması önem taşımaktadır. Nitekim gelişmiş veya sanayileşmiş ülkelerde kırmızı ete olan talep daha stabil bir şekilde ilerlerken, gelişmemiş ülkelerde veya nüfusun hızlı bir şekilde arttığı Asya ve Afrika gibi kıtalarda oldukça hızlı ilerlediği görülmektedir. Dolayısıyla bu talebin karşılanamamasına bağlı olarak küresel beslenme krizlerinin ortaya çıkmasına neden olabileceği beklenmektedir. Görüldüğü gibi dünyadaki kırmızı et ile ilgili arz ve talep arasındaki dengenin yeterlilik bakımından rakamsal olarak sağlandığı söylenebilir. Ancak tüketim veya üretilen kırmızı etin dağıtımında görülen bariz eşitsizlik sürekliliğini korumaktadır.

2020 yılı itibarı ile 200 milyon tona yakın olan kırmızı et üretimi ile aynı yılın dünya nüfusu dikkate alındığında kişi başına düşen toplam kırmızı et miktarı yıllık yaklaşık 26 kg'dır. Ancak dünya kırmızı et üretim ve tüketim akisleri birbirinden oldukça farklıdır. Dünyada kişi başına düşen toplam kırmızı et miktarı bakımından yukarıda bahsi geçen adaletsiz yapının dünya genelinin ve bilhassa gelişmiş ülkelerin politik gündemlerinde yer alması gerekmektedir. Kişi başına düşen kırmızı et miktarında öncü alanlarını Kuzey Amerika, Avrupa ve Okyanusya oluşturmaktadır. Dünyada kişi başına düşen kırmızı et miktarı (kg/yıl) ortalama 26-27 kg iken; Moğolistan'da 79, Hong Kong'da 76, ABD'de 69, Avustralya'da 65, Arjantin'de 64, Yeni Zelanda'da 61 kg'dır. Bunun yanında bu tüketim miktarı Afrika genelinde 10 kg dolaylarında iken Afganistan, Hindistan, Sri Lanka, Kamboçya, Bangladeş, Yemen gibi ülkelerde ortalama tüketim 10 kg'ın altındadır. Bunun yanında OECD'nin et tüketim projeksiyonlarına göre gelişmemiş çok sayıda ülkede kırmızı et talebinin artışına rağmen tüketimin istenilen düzeye ulaşamayacağı belirtilmektedir. Bu nedenlerden dolayı üretilen toplam kırmızı etin mekânsal dağılışı optimal düzeye getirilmesi hayati önem taşımaktadır. Türkiye'de kişi başına düşen kırmızı et miktarı ise 18,5 kg/yıldır. Dolayısıyla Türkiye hem dünya ortalamasının hem gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde kalmaktadır. Ancak son 60 yıllık zamansal değişime bakıldığında zaman Türkiye'de kişi başına düşen kırmızı et tüketim miktarında %30'a yakın bir artış meydana gelmiştir.

1960'lı yıllarda ortalama 12-13 kg iken; 1980'lerin yarısına kadar sürekli artarak 17 kg'a ulaşmıştır. Ancak Türkiye hayvancılığının 1980'li yıllarda başlayan gerileme durumundan dolayı kişi başına düşen et miktarı da hızla düşmeye başlamış ve bu düşüş, 2009 yılına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla 2009 yılında Türkiye'de kişi başına düşen kırmızı et miktarı 8,7 kg'a kadar gerilemiş ve 2009'dan günümüze %100'ün üzerinde bir artış gerçekleşmiştir. Ancak bu artışa paralel olarak özellikle sığır eti ithalatının da arttığını unutmamak gerekmektedir (bkz: Grafik 5).

Kırmızı et pazarının uluslararası ticaretteki yeri etin üretim miktarı ve artan talep doğrultusunda şekillenmiş ve üretim miktarındaki artış trendine paralel bir yapıya sahip olmuştur. Uluslararası kırmızı et ticaretinde önde gelen ülkeler Çin, İspanya, Almanya, İtalya, Hollanda, ABD'dir. Ancak İspanya, Almanya, Hollanda, ABD ve Danimarka gibi ülkeler et ihracatı ile öne çıkıyorken Çin başta olmak üzere İtalya, Almanya, Polonya ve Hollanda gibi ülkeler ithalat ile öne çıkmaktadır. Dünyanın en büyük domuz eti ihracatçısı İspanya, Almanya ve ABD iken, sığır eti ihracatında Polonya, Hollanda ve Fransa öne çıkmaktadır. Küçükbaş hayvan eti ihracatında ise koyunda Avustralya, Yeni Zelanda ve Birleşik Krallık, keçide ise Avustralya, Etiyopya ve Kenya önde gelen ülkeleri oluşturmaktadır. İthalat boyutunda ise domuz, sığır ve koyun etinde önemli oranla Çin en büyük paya sahiptir. Dünyanın en büyük et ithalatçısı olan Çin'i domuz etinde İtalya ve Almanya, sığır etinde Hollanda ve İtalya, koyun etinde de ABD ve Fransa takip etmektedir. Dünya kırmızı et ticaretinin zayıf halkasını oluşturan keçi eti ithalatında BAE, ABD, Çin ve Portekiz öne çıkmaktadır. Türkiye uluslararası kırmızı et ticaretinin hem ithalat hem ihracat boyutunda zayıf halkasını oluşturmaktadır. Çalışmaya konu olan son 60 yıllık periyoda bakıldığında zaman 1980 öncesinde Türkiye'nin kırmızı et ticaretinde çok aktif olmadığı ve var olan ticaretin neredeyse tamamının sadece ihracattan oluştuğu görülmektedir. 1980'li yıllardan önce Türkiye'den ihraç edilen kırmızı et miktarı yıllara göre değişmekle birlikte ortalama 4-5 bin ton civarında olup bunun büyük çoğunluğu koyun etinden oluşmaktadır. Türkiye hayvancılığının 1980'li yılların ilk yarısı itibarı ile geçirmiş olduğu yapısal değişim ve çöküntü; et üretimi, tüketimi ve etin uluslararası ticari yapısını etkilemiştir. Türkiye hayvancılığının çöküş yılları olarak nitelendirdiğimiz 1980'li yılların başında küçükbaş hayvan eti ihracatı azalmaya başlamış ve 1990'lı yılların sonlarında bitme noktasına gelmiştir. Bunun yerini 1980'li yılların sonlarına kadar etkili olan sığır eti ihracatı almıştır. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye uluslararası kırmızı et ticaretinde hem ithalat hem ihracat bakımından oldukça zayıf kalmıştır. Daha çok kendi kaynaklarıyla ülke içi kırmızı et ihtiyacını gideren Türkiye, 2010 yılından itibaren büyük potansiyelli ithalat adımı atarak sadece 2011 yılında 110 bin tondan fazla büyükbaş hayvan eti ithal etmiştir. 2010 yılı itibarı ile başlayan sığır eti ithalatı bazı yıllarda azalsa da 2018 yılına kadar devam etmiş ve 2019 yılı itibarı ile ithalatı azaltma yoluna gidilmiştir. Türkiye'nin güncel kırmızı et ticareti profili göz önüne alındığında önceki dönemlerden çok daha farklı olarak ihracat ve ithalatta domuz etinin baskın olmaya başladığı görülmektedir. 2020 yılında Türkiye'nin kırmızı et ihracatının (1399 ton) hemen hemen yarısı (%49) domuz etinden, %36'sı sığır ve %15'i de koyun etinden oluşmaktadır. İthalatta ise domuz etinin payı daha yüksektir. İthal edilen 936 tonluk kırmızı et miktarının %73'ünü oluşturuyorken; koyun eti %18 ve sığır eti sadece %9'una denk gelebilmektedir. Türkiye'nin kırmızı et ticaretinde özellikle Kıbrıs başta olmak üzere, Liberya, Hollanda, Malta, Marşal Adaları ve Yeni Zelanda gibi ülkeler öne çıkmaktadır. Aslında kırmızı et ticareti bağlamında Türkiye ile ilişkili olan ülke sayısı oldukça sınırlıdır. Türkiye'nin uluslararası sığır eti ticaretinin hem ihracat hem ithalat boyutunda Kıbrıs dikkat çekmektedir. Sığır eti ihracatında Kıbrıs'ı BAE, Liberya ve Malta takip ederken ithalatta Polonya, Hollanda ve Brezilya takip etmektedir. Türkiye kırmızı et ticaretinde farklı bir yapıya sahip olan domuz eti ise çoğunlukla Liberya, Malta, Marşal Adaları ve Panama'ya ihraç ediliyorken Hollanda, Brezilya, İtalya, Polonya ve Kanada'dan da ithal edilmektedir. Koyun eti ihracatında ise sırasıyla Marşal Adaları, Panama, Malta ve Liberya öne çıkarken ithalatta ise Yeni Zelanda ve Avustralya başta olmak üzere İspanya, Brezilya ve Afganistan temel ülkeleri oluşturmaktadır.

Türkiye'nin mevcut hayvancılık potansiyeli dünyanın birçok ülkesini geride bırakacak kadar güçlüdür. 2020 yılı itibarı ile 18 milyonun üzerinde büyükbaş ve 54 milyonun üzerinde küçükbaş olmak üzere toplamda 73 milyona yakın hayvan beslenmektedir. Üretilen et miktarı ve kişi başına düşen kırmızı et miktarının dikkate alınması durumunda Türkiye'nin kırmızı et ithalatından çok ihracatında yer alması gereken bir ülke olduğu sonucuna varılmalıdır. Söz konusu hayvan varlığının süt başta olmak üzere diğer hayvansal ürün üretimi için de kullanıldığı ve tabii olarak bütün hayvanların kesilmediği göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla kesilen hayvanlar toplam hayvan varlığının yaklaşık %36'sını (TÜİK, 2021) oluşturmaya rağmen bu hayvanlardan sağlanan kırmızı et ülke içi talebin fazlasını oluşturmaktadır. Söz konusu ticaret sadece kırmızı et için değil aynı zamanda canlı hayvan için de geçerlidir. Canlı hayvan ithalatının yerine mevcut hayvan varlığının çok yönlü olarak ıslah edilmesi hem hayvansal verimin artmasını hem ülke ekonomisine girdilerin olmasını sağlayabilir. Dolayısıyla Türkiye hayvancılığında gereğinden fazla önemsenmesi gereken unsurlar; hayvancılık faaliyetleri ile ilgili alt yapının bir bütün olarak iyileştirilmesi, sürdürülebilir bir hayvancılık sektörü anlayışının geliştirilmesi, hayvancılık faaliyetlerinin modernize edilmesi, mevcut hayvan varlığının niteliksel olarak iyileştirilmesi, canlı hayvan ve kırmızı et ithalatı yerine yerli kaynakların kullanılması şeklinde sıralanabilir.

KAYNAKÇA

Ayyıldız, Tayyar. "Erzurum'da Hayvancılığın Durumu", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 2, 1994, s. 22-31. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tarekoder/issue/25827/272328>. (Erişim Tarihi: 15.08.2022)

- Baltic, Milan Z. & Marija Boskovic. "When Man Met Meat: Meat In Human Nutrition From Ancient Times Till Today", *Procedia Food Science*, 5, 2015, s. 6-9. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211601X15000929>. (Erişim Tarihi: 01.08.2022)
- Brunhes, Jean. *Human Geography; An Attempt At A Positive Classification Principles And Examples* (Translated By I. C. Lecompte), Chicago & New York: Rand Mc. Nally & Company, 1920.
- Cranfield, John, Thomas Hertel, James S. Eales & Paul Preckel. "Changes In The Structure Of Global Food Demand". *Am. J. Agric. Econ.* 80: (1998), s.1042–1050. (Erişim Tarihi:28.09.2022). https://www.jstor.org/stable/1244202#metadata_info_tab_contents. (Erişim Tarihi: 08.08.2022).
- Daniel, Carrie R., Amanda J. Cross, Corinna Koebnick & Rashmi Sinha, "Trends In Meat Consumption In The USA", *Public Health Nutrition* 14(4), 2010, s. 575–583. <https://www.cambridge.org/core/journals/public-health-nutrition/article/trends-in-meat-consumption-in-the-usa/AF54FD0E4A321394C09BC8087640AA0C>. (Erişim Tarihi: 10.08.2022)
- De Blij, Harm J. *Human Geography; Culture, Society, and Space*, New York: John Wiley&Sons, Inc., 1993.
- Delgado, Chistopher L. "Rising Consumption of Meat and Milk in Developing Countries Has Created a New Food Revolution". *International Food Policy Research Institute*, 133, (2003), s.3907-3910. <https://academic.oup.com/jn/article/133/11/3907S/4818041>. (Erişim Tarihi: 13.08.2022).
- FAO (FAOSTAT). (Food and Agriculture Organization of the United Nations), Son güncelleme: 17.10.2022. <http://www.fao.org/faostat/en/>. (Erişim Tarihi:01.08.2022)
- Godfray, H. Charles J. "Meat: The Future Series, Alternative Proteins". *World Economic Forum*, January, 2019. https://www3.weforum.org/docs/WEF_White_Paper_Alternative_Proteins.pdf. (Erişim Tarihi: 28.09.2022).
- Larsen, Clark Spencer. "Animal Source Foods And Human Health During Evolution" *The Journal Of Nutrition*, 133(11), 2003, s. 3893-3897. <https://academic.oup.com/jn/article/133/11/3893S/4818039>. (Erişim Tarihi: 18.09.2022).
- Leonard, William R., J. Josh Snodgrass & Marcia L. Robertson. "Effects Of Brain Evolution On Human Nutrition And Metabolism". *Annu Rev Nutr.* 27, (2007):311-327. <http://nutr.annualreviews.org>. (Erişim Tarihi: 25.09.2022).
- Mithen, Steven J. *The Prehistory of the Mind*. Channel Islands: The Guernsey Press. 1996.
- OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development), Son güncelleme: 17.10.2022. <https://data.oecd.org/agroutput/meat-consumption.htm>. (Erişim Tarihi: 02.08.2022)
- Petrovic, Zoran, Vesna Djordjevic, Dragan Milicevic, Ivan Nastasijevic, Nenad Parunovic. "Meat Production and Consumption: Environmental Consequences", *Procedia Food Science*, 5, (2015), s.235-238.
- Speedy, Andrew W. "Global Production and Consumption of Animal Source Foods". *The Journal Of Nutrition*, 133/11 (2003), s.4048-4053. <https://academic.oup.com/jn/article/133/11/4048S/4818069>. (Erişim Tarihi: 25.09.2022).
- Şahin, Güven. "Türk Dünyasında Domuz (Sus Scrofa Domesticus) Yetiştiriciliği ve Türk Kültüründe Domuz", *Uluslararası Afro-Avasya Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), (2019), s.104-122. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/989989>. (Erişim Tarihi: 01.08.2022)
- Tarawali, Shirley. "Meat: The Future Series: Options For The Livestock Sector In Developing And Emerging Economies To 2030 And Beyond", *World Economic Forum*, January, 2019. https://www3.weforum.org/docs/White_Paper_Livestock_Emerging%20Economies.pdf. (Erişim Tarihi: 28.09.2022)
- Taşçı, Fulya. "Et ve İşlenmiş Et Tüketiminin Halk Sağlığına Etkileri". *Bilge International Journal of Science and Technology Research*, 3(2), (2002), s.231-245. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/827009>. (Erişim Tarihi: 07.08.2022).
- TÜİK. (Türkiye İstatistik Kurumu) Medas, Hayvancılık İstatistikleri, Son güncelleme; 16.10.2022. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>. (Erişim Tarihi:15.08.2022)
- TÜİK. (Türkiye İstatistik Kurumu) Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler İstatistiği, 1934 – 1991 yılları arası Basılı Yayınlar. Ankara.
- Wang, Xia, Xinying Lin, Ying Y Ouyang, Jun Liu, Gang Zhao, An Pan & Frank B Hu. "Red And Processed Meat Consumption And Mortality: Dose–Response Meta-Analysis Of Prospective Cohort Studies". *Public Health Nutrition*, 19/5, (2015), s.893–905. <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/C8A39FB2079E0A70FB9F89DC1EBC0448/S1368980015002062a.pdf/red-and-processed-meat-consumption-and-mortality-doserresponse-meta-analysis-of-prospective-cohort-studies.pdf>. (Erişim Tarihi: 05.08.2022).